

aal 1: 50,000

uur gaans

landsche mijlen

HUISSEN

Historische Kring Bemmell

Kringblad

Jaargang 23, nr 2.

Mei 2013

- Straat- en Kruisweg.
- Oude weg.
- Dijk.
- Voetpad.
- + Kerk & Molen.

Historische Kring Bemmelen

Uitgave ten behoeve van de leden, jaargang 23 no 2.

DATA DRUK Gendt

ISSN 1384-9271

Inhoudsopgave:

Woord van de voorzitter	1
Gedenkteken oorlogsslachtoffers Bemmelen en Ressen	2
Karikaturen van bekende Bemmelingen (9)	7
Werkgroep Jubileum Historische Kring 2014	8
Ontslag op staande voet	10
Schoolreisje ca. 1930	32
De Vondeling en het Kantoor	34
De geschiedenis van De Boel in Nijmegen-Ressen archeologisch ontrafeld ..	42
Aanwinsten	56
Rabobank Clubkas Campagne 2013	56
Straatnamen in Bemmelen: achter het bos	57
Uut de ouwe deus	59
Lingewaard, dijk van een gemeente	60
Toen en Nu: Dorpsstraat	62
Boeken	64

Dit is de zesenzestigste uitgave van het Kringblad.

Het voornemen bestaat het volgende nummer begin september 2013 te laten verschijnen. Kopij voor dat nummer is welkom en kan bij de redactieleden of bij het secretariaat worden ingeleverd. Als uiterste datum voor het inleveren van kopij willen wij graag 1 augustus 2013 aanhouden.

Woord van de voorzitter

Gijs Bouwman

Beste leden,

Het voorjaar is laat dit jaar. Ik heb altijd het gevoel dat in het voorjaar alles weer nieuw wordt. Mensen worden vrolijker en gaan weer meer naar buiten. Je ziet dat alles groeit en bloeit. Ook is het vaak de tijd van veranderingen: dat zien we dit jaar met het aantreden van een nieuwe Paus en - dichterbij huis in ons eigen land - de troonswisseling.

Mijn jeugdherinneringen aan het voorjaar gaan terug naar de grote schoonmaak. Alles werd schoongemaakt, kreeg een likje verf of werd vernieuwd. Het is te vergelijken met wat er nu in onze kringruimte gebeurt: de kasten in de werkruimte zijn genummerd, kunnen op slot en de inhoud is geïnteriseerd.

In onze bezoekersruimte wordt door vrijwilligers hard gewerkt om deze wat aantrekkelijker in te richten door kasten te verplaatsen en de kastruimte uit te breiden zodat we in de toekomst ook onze documentatie kunnen opbergen.

We gaan met onze tijd mee: er wordt gewerkt aan een nieuwe website en we gaan actief aan de slag met Facebook. We gaan verder met het digitaliseren van ons archiefmateriaal zoals foto's, dia's, boeken, bidprentjes, objecten etc. en leggen dit vast in een collectiebeheersysteem teneinde deze informatie voor alle leden toegankelijk te maken.

2014 is ons jubileumjaar. De commissie ligt op schema zodat we 18 mei volgend jaar een mijlpaal bereiken waarbij we terug kunnen kijken op de afgelopen 25 jaar.

Onze normale activiteiten gaan gewoon door: de lezingen, de excursie en de filmavond eind van dit jaar. Ook zijn we weer aanwezig op de Dweildag en het open huis van de Kinkel.

Er zijn veel activiteiten en het aantal vrijwilligers dat zich hiervoor inzet groeit gestaag. Dat geeft mij als voorzitter energie om me volledig in te zetten samen met de andere bestuursleden. Zoals eerder aangegeven is uitbreiding van het bestuur nog steeds wenselijk. We zijn verheugd dat op de jaarvergadering iemand zich spontaan heeft aangemeld maar het zou mooi zijn als er nog meer zijn die het als een uitdaging zien om met ons mee te denken en te organiseren.

Als u ook met veranderingen of de schoonmaak bezig bent, wens ik u veel succes, een goed voorjaar en een mooie zomer.

Gedenkteken oorlogsslachtoffers Bemmelen en Ressen

Adi van Oijen-Brussen

Na afloop van de herdenkingsdienst op 4 mei 2011, is het idee ontstaan om de mensen uit Bemmelen en Ressen die zijn overleden door het oorlogsgeweld te gedenken.

Bemmelen heeft een bevrijdingsmonument opgericht ter nagedachtenis aan de bevrijding op 25 september 1944 door het 5e Bataljon van het East Yorkshire Regiment. Het bestaat uit een mannenfiguur in brons, oprijzend uit de puinhopen van een verwoeste plaats, die wanhopig roept: "Waarom ik".

De bevrijding wordt herdacht, maar niet de slachtoffers die de oorlog heeft gemaakt. Ook nu ruim 65 jaar na de bevrijding is er nog steeds veel verdriet onder de families van deze slachtoffers.

Van het hebben van een idee tot aan de daadwerkelijke plaatsing van een gedenkteken is een heel traject geweest. Als initiatiefnemers hebben we contact gezocht met de historische kring. Samen hebben we een werkgroep gevormd. Na plaatsing van een artikel in het Kringblad van mei 2012 kregen we bericht dat Stichting De Plak het een goed initiatief vond, en ons financieel wilde ondersteunen. Dat was voor ons een enorme opsteker. We schreven brieven naar de gemeente, hadden verschillende gesprekken met de burgemeester, zochten contact met een steenhouwer die ter plekke kwam kijken en samen met ons tot een mooi ontwerp kwam.

Het ontwerp bestaat uit drie zuilen met op de middelste zuil het wapen van de (voormalige) gemeente Bemmelen met een gedicht van kape-laan Van der Voort, de andere twee zuilen be-vatten de namen van de omgekomenen in de oorlog (WO-II, politionele acties in Ned. Indië) en er is nog ruimte voor hen die in de toekomst in andere oorlogen zullen overlijden.

Om zo zorgvuldig mogelijk te werk te gaan bij de plaatsing van de namen op de steen hebben we de registers van de burgerlijke stand en het overlijdens-

register van de kerk geraadpleegd, gesprekken gevoerd met ouderen die de oorlog hebben meegemaakt, familieleden gesproken, boeken gelezen en het internet afgespeurd¹. Ook is de voorlopige namenlijst twee keer gepubliceerd op de gemeentepagina van het Gemeentenieuws, de reacties die hierop kwamen hebben wij nagetrokken en verwerkt.

Door het plaatsen van de gedenksteen tegenover het bevrijdingsmonument willen we eraan bijdragen onze oorlogsslachtoffers niet te vergeten.

De meidagen van 1940, gevechten op de Grebbeberg

Sinds de meidagen van 1940 worden onze plaatsgenoten Gerard Rensen en Adriaan van Hal vermist op de Grebbeberg.

Het bombardement op Nijmegen, 22 februari 1944

Geallieerde bommenwerpers op weg naar de Duitse stad Gotha maakten deel uit van een groot offensief. "Plan Argument" was bedoeld om de Duitse luchtmacht te verzwakken door fabrieken waar vliegtuigen gefabriceerd werden te bombarderen. Onderweg naar Gotha passeerden de vliegtuigen Nijmegen waardoor het luchtalarm afging. Door onder andere weinig zicht en zendproblemen belandden de bommenwerpers even later weer boven Nijmegen en zagen de stad voor een Duitse stad aan. Net nadat daar sein veilig was afgegeven, begonnen de bommen te vallen. Grote delen van de binnenstad veranderden in puin. Bijna 800 mensen verloren hun leven, zeven van hen kwamen uit Bemmeler Ressen.

Moeder Johanna B. Janssen-Roelofs (geb. 22-10-1889) is een dagje met de bus naar de stad met haar dochter Johanna (geb. 03-09-1917) en haar zoon Gerardus (geb. 15-11-1918). Niets herkenbaars is van hen teruggevonden. Waarschijnlijk zijn ze begraven in het massagraf op de begraafplaats Graafseweg.

Hendrika M. Natrop (geb. 08-02-1920), roepnaam Riek, woonde bij haar ouders Piet en Marie Natrop-Huting, met haar vier broers en haar zus Nellie. Ze was verloofd en druk bezig haar uitzet aan te schaffen. Op 22 februari 1944 ging ze met haar tante Trui Natrop-de Man met de bus naar Nijmegen. Voor de winkel van Haspels, Lange Burchtstraat 18 en 18a, werd ze bij het bombardement dodelijk gewond. Haar tante overleefde, maar bleef levenslang invalide.

Van de in Bemmeler geboren Cornelis J. T. Uitdenbogerd (geb. 28-07-1913) zijn verder bij ons geen bijzonderheden bekend.

¹ Zie bronvermeldingen aan het einde van dit artikel.

Daniël Peters (geb. 24-03-1916): Daan Peters werkte bij het transportbedrijf van zijn broer Hent Peters op De Plak in Bommel. Op 22 februari 1944 in de morgen vertrok hij met zijn collega's Eef Janssen en Hemmy Bremer, elk met paard en wagen, vanuit Bommel naar Nijmegen, vermoedelijk naar het station. Tijdens het bombardement sloegen de paarden van Eef en Hemmy op hol. Dat redde hun het leven en ook dat van hun paarden. Daan hield zijn paard op de Kronenburgersingel in bedwang. Dat kostte hem en zijn paard het leven.

Maria W. Wannet (geb. 08-04-1923): Riet Wannet werkte bij een verzorgingstehuis in Den Haag. De situatie werd daar te gevaarlijk en de bejaarden zouden geëvacueerd worden naar Groningen. Het personeel werd gevraagd om mee te gaan. Riet ging niet mee, omdat haar vader dat te gevaarlijk vond. Op 22 februari 1944 ging ze naar de stad om kleren bij een stomerij op te halen en bonnen te verzilveren. Het is de familie niet precies bekend, waar en hoe zij is omgekomen.

September - december 1944

De oorlog barstte in alle hevigheid uit na de luchtlandingen bij Arnhem op 17 september 1944. Er werd zwaar gevochten in de Betuwe. Van 1 tot 4 oktober 1944 woedde een felle strijd, waarin de Duitsers probeerden de geallieerden de Betuwe uit te jagen. Dat mislukte en het front kwam langs de Linge te liggen met Bommel en Haalderen aan de Britse kant, de rest aan de Duitse. De burgerbevolking werd in oktober verjaagd.

Daniël Teunissen (geb. 05-11-1876) werd in Ressen op 17-09-1944 gedood door een scherf, hij woonde dicht bij het afweergeschut.

Wilhelmus Peters, landarbeider (geb. 09-08-1914) kwam op 10-12-1944 om het leven.

Burgers vluchtten in hun schuilkelders maar waren daar ook niet altijd veilig: in de schuilkelder aan de Plakselaan verloor Grada Gunsing (geb. 23-03-1923) haar leven. Grada raakte op 28-09-1944 gewond door een schampschot in haar rechterdijbeen, het was een vleeswond waarvoor zij werd behandeld. Een tweede aanval op 29-09-1944 heeft zij niet overleefd. Grada zat in de hoek van de schuilkelder. Tijdens een hevige aanval is een granaat in de schuilkelder terechtgekomen. Vermoedelijk heeft de granaat haar milt gescheurd.

Wilhelmina Weijers (30-01-1908) en haar broer Stephanus (geb. 22-09-1917) zaten in een schuilkelder. Tijdens een beschieting waren zij zo angstig dat zij naar een andere schuilplek wilden vluchten. Een granaatexplosie heeft beiden het leven gekost.

31-
Hendrikus A. Nuijen (geb. 04-10-1881) raakte evenals zijn zoon Theodorus J. (12-10-1918) zwaargewond bij een artilleriebeschieting op Bommel, aan de Pas. Hij werd overgebracht naar een ziekenhuis in Nijmegen en is daar gestorven op 30 september 1944. Zijn zoon overleed er enige dagen later op vier oktober 1944.

Nicolaas Johannes Smits (geb. 12-05-1926) raakte op 25 september 1944 zwaar gewond, hij werd getroffen door een granaatscherf toen hij even de schuilkelder uit kwam. Zijn onderkaak was weggeslagen. Drie dagen later overleed hij aan zijn verwondingen in een Nijmeegs ziekenhuis.

Johannes N. Nienhaus was 85 jaar toen hij op 30-09-1944 dodelijk getroffen werd door een granaatscherf. Door de omstandigheden gedwongen werd hij ter plaatse begraven. De Dienst Identificatie, Berging en Opsporing, Bureau Amersfoort, rapporteert tussen 24 t/m 29 juni 1946: wij hebben het stoffelijk overschot overgebracht naar de RK begraafplaats.

Ook in Gendt werd zwaar gevochten. Johanna Adriana de Haas-van Eck (geb. 20-09-1913) en haar zoontje Johannes (geb. 21-11-1937) zijn op bezoek bij Johanna's zus Leen die getrouwd is met Piet van Hal. Het huis wordt getroffen tijdens een raketaanval, beiden overleven deze aanval niet.

Evacuatie

Het is hier te riskant, de bevolking moet evacueren. Maar ook dan is het gevaarlijk.

Maria Johanna Theodora Kuster (geb. 27-06-1928) overleefde de evacuatie niet: op haar bidprentje staat: als zij tijdens het oorlogsgeweld in haar dorp Bommel in de Betuwe wegvluchtte met het gezin, trof haar in Druten een vijandelijke granaat en maakte een einde aan haar jonge leven.

Annie Maria Christina Jansen-Wevers komt ook in Druten tijdens de evacuatie om het leven (zie kringblad september 2010).

Omdat moeder Stoffels ernstig ziek is opgenomen in het ziekenhuis in Nijmegen mag de familie in Nijmegen dicht bij haar blijven. Haar zoon Johannes B. Stoffels (geb. 23-08-1920) wordt in Nijmegen op straat getroffen door een granaat. Omdat er niet op tijd hulp komt, bloedt hij dood.

Na de oorlog is het hier ook nog niet veilig. Landmijnen en munitie dat niet is afgegaan zorgen voor veel verdriet. Velen raken gewond.

Jan Hendrik Huibers (geb. 23-06-1911) komt tijdens een ongeval om het leven op 15-7-1945 in de Pas, nabij Doornik.

Ook de 15 jarige Johannes Henricus Hartjes (geb. 03-07-1930) komt om het leven als hij op een mijn stapt in de buurt van zijn woonhuis.

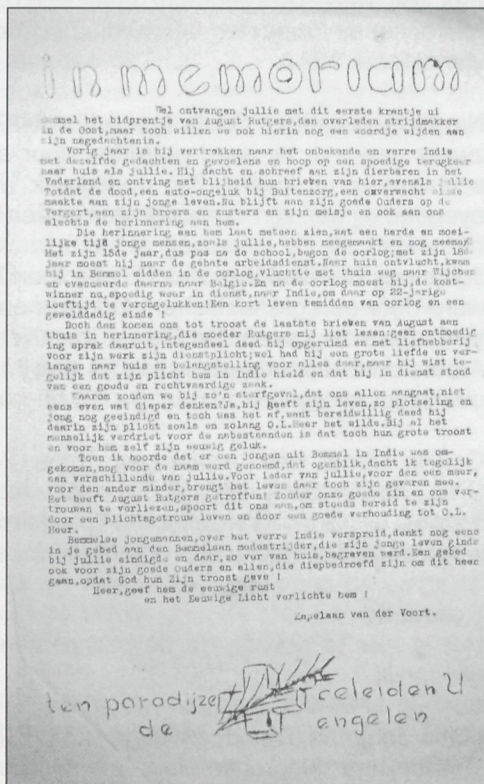
Nederlands Indië

Tijdens de politionele acties verloren twee inwoners het leven in Indonesië.

Augustinus Petrus Rutgers (geb. 22-4-1925), dienstplichtig soldaat, legernummer 250422683, behorend tot de 20e Cie K.L.-H.K.-K.M.G. is op twee augustus 1947 om drie uur overleden te Buitenzorg, ten gevolge van een auto ongeluk op de Poentjak.

In het maandblad katholiek thuisfront "Van Huus Uut" van september 1947 heeft kapelaan Van der Voort een "In Memoriam" geschreven.

Wilhelmus Johannes van Bremen
(geb. 13-12-1925) overleed in
Tasikmalaja op 06 augustus
1947, hij was toen 21 jaar oud.

Bronnen

Internet:

<http://www.oorlogsdodenniimegen.nl>

<http://www.mijngelderland.nl/#/lingewaard/tweede-wereldoorlog-in-lingewaard>

<http://www.geschiedenis24.nl/nieuws/2013/februari/bombardement-van-Nijmegen.html>

<http://www.grebbeberg.nl/index.php?page=onbekende-en-vermiste-militairen>

Boeken:

Duren, Theo van, *Twee maal oorlog*, Bemmelen 2000.

Voort, kapelaan G. van der, *Kroniek van de bevrijding*, Bommel 2005.

Plattel-Berben, Cissie, *Bevrijdingsbloesem*, 1997.

Historische Kring Bommel, *Twee keer bevrijd*, Bommel.

Historische Kring Bommel, diverse kringbladen.

Karikaturen van bekende Bemmelingen (9)

Tekening: J. van Eijdsen, tekst: A. Wierink

G. Westerman

Feilloos zeker in zijn soort
Bezadigd – kalm – zoals het hoort,
Vol levenswijsheid = als de dokters zijn
Zo is dit conterfeitsel: - fijn !!!
't Had hier niets van een degenstoot,
Zo'n felle flits, die alles doodt.
't Was hier: serene rust – geen slaap –
Om deze "Peinzende Aesculaap".

Werkgroep Jubileum Historische Kring 2014

Charles Derksen

In verband met het 25-jarig jubileum van de Historische Kring Bemmeler in 2014, is een werkgroep al enige tijd bezig voorbereidingen te treffen voor de uitgave van een boek. Deze werkgroep bestaat uit Nol van Rossum, Henk Wierink, Richard Rikken, Fred Derksen en Charles Derksen, waarbij we kunnen rekenen op de medewerking van Joop Wismans uit Haalderen en Jan Geurts uit Ressen.

We willen er iets bijzonders van maken. Hoe precies laten we nog even in het midden maar het zal een terugblik worden, wandelend in het heden, naar het verleden. Zo, dat is voorlopig genoeg informatie.

Sinds begin 2012 zijn we bezig zoveel mogelijk foto's te verzamelen. We hebben daarvoor oproepen gedaan in De Gelderlander, het gemeentenuws, de Majje enz. We hebben daarop een aantal reacties gehad maar voor wat wij voor ogen hadden helaas te weinig. Daarom hebben we zelf actief mensen benaderd met als resultaat dat we ons archief inmiddels redelijk verrijkt hebben en dat we voor het boek goed uit de voeten kunnen.

MAAR:

Mocht u nog niet gereageerd hebben en bent u ook niet door ons benaderd maar hebt u nog wel interessante foto's van Bemmeler, Haalderen of Ressen, schroom niet en bel ons even. We komen dan de foto's bij u ophalen waarna ze worden gescand en u hebt ze in ongeveer een week weer terug.

We zoeken foto's van Bemmeler, Haalderen en Ressen "in de ruimste zin des woords!"

Foto's van een gebouw dat niet meer bestaat of veranderd is, van een bedrijf (binnen of buiten), van een straat die je wellicht niet meer herkent, van personen en vooral ook groepsfoto's, b.v. van een (huwelijks)feest waarop veel gezichten staan, hebben onze warme belangstelling. Denk niet te gauw dat het niet boeiend is. De historie voor onze nazaten vastleggen is al heel snel interessant. Ze zullen ons dankbaar zijn dat we het gedaan hebben.

U kunt ons hier bereiken:

Charles Derksen	06-28502086
Fred Derksen	0481-842840
Richard Rikken	06-20766229
Henk Wierink	0481-461390
Nol van Rossum	06-16656392

We hebben er vast twee foto's bij gedaan. Weet u waar dat was?

Foto 1 - Een jongen op een paard, wie is dat en waar is de foto genomen?

Foto 2 - Weet u welk huis dit is?

Ontslag op staande voet

Oorlogskroniek van burgemeester W. van Elk van september 1944 tot maart 1945

Gijs van Elk, 's-Heerenberg

Wim van Elk.

*Ontslagbrief van
W. van Elk.*

Abschrift

Apeldoorn, den 11. Oktober 1944.

Auf Grund des § 3 der Verordnung Nr. 108/40 (vierte Verordnung über besondere verwaltungsrechtliche Massnahmen) in Verbindung mit § 4 Absatz 1 der Verordnung Nr. 3/40 über die Ausübung der Regierungsbefugnisse in den Niederlanden entlasse ich mit sofortiger Wirkung

Herrn W. van Elk

aus seinem Amt als Bürgermeister der Gemeinde Bemmelen.

gez. Wimmer.

Overeenkomstig het oorspronkelijke,
DE SECRETARIS-GENERAAL VAN HET
MINISTERIE VAN RIJNLANDSCHE ZAKEN,

Op grond van paragraaf 3 van de verordening nummer 108/40 van het toenmalig Duitse bestuursrecht, is burgemeester Wim van Elk op 11 oktober 1944 'sofort' - oftewel op staande voet - ontslagen uit zijn ambt als burgemeester van de gemeente Bemmelen.

Hij voelde dit al aankomen, toen hij op vrijdag 1 september 1944 op het SS-kantoor te Arnhem werd ontboden, omdat hij had geweigerd om binnen zijn gemeente mannen en jongens zogenaamde 'Einmanslöcher' voor Duitse soldaten te laten graven.

Nog diezelfde dag is hij samen met zijn vrouw gevlucht naar een onderduikadres. De kinderen waren al eerder in veiligheid gebracht.

Wat er aan vooraf ging

Na het overlijden van de nog jonge burgemeester Arnoud Herckenrath, aanvaardde Wim van Elk - toen nog burgemeester/secretaris van Westervoort - dit ambt in Bemmelen en betrad op woensdag 3 januari 1940 voor het eerst het gemeentehuis aan de Dorpsstraat.

Er werd van de opvolger van de vooruitstrevende burgemeester Herckenrath veel verwacht. Van Elk begon echter onder een super ongelukkig gesternte. De tijden waren zorgelijk. Er broeide oorlog en donkere wolken pakten zich samen boven Bemmelen en de rest van ons land, aldus Ferdinand van Hemmen in zijn boek "Motor van het dorpsleven".

Vier maanden na zijn installatie als burgemeester - op vrijdag 10 mei 1940 - vielen de Duitsers ons land binnen. Op 15 mei capituleerde het Nederlandse leger en vertrokken koningin Wilhelmina en de regering naar Engeland. De Duitsers zwaaiden hier de scepter en ook voor Bemmelen brak er een zware tijd aan.

Het Binnenlands bestuur na de capitulatie

Op 29 mei 1940 benoemde Hitler de Oostenrijkse nationaal-socialist Arthur Seyss-Inquart tot de hoogste burgerlijke machthebber in ons land, tot *Reichskommissar für die besetzten niederländische Gebiete*. Onder hem ressorteerden vier *Generalkommissare*, oftewel departementen, te weten:

- Hans Fischböck voor financiën en economie
- Hanns Albin Rauter voor veiligheid en als *Höher SS- und polizeiführer*
- Fritz Schmidt voor speciale taken
- Friedrich Wimmer voor het binnenlands bestuur en justitie.

De jurist Friedrich Wimmer zetelde aanvankelijk met zijn departement van Binnenlandse Zaken in Den Haag, maar verhuisde in 1943 naar Apeldoorn. Hij werd in zijn functie bijgestaan door de secretaris-generaal mr.dr. K.J. Frederiks, een Nederlandse ambtenaar, waarmee menig burgemeester in de oorlogstijd te maken kreeg.

En de Duitse machthebber begreep maar al te goed dat voor het realiseren van zijn doelstellingen de grip op het lokale bestuur in ons land van het aller grootste belang was. Dáár - bij de meer dan duizend gemeenten - moest hun gezag onweersstaanbaar zijn.

*Friedrich Wimmer,
links vooraan op het
Binnenhof in Den
Haag, zomer 1940.*

Om de grip op de gemeenten te verstevigen vaardigde Friedrich Wimmer de opzienbarende verordening nr.152/1941 uit, waarmee werd bepaald dat per 1 september 1941 de gemeenteraden, de Provinciale Staten en de Staten-Generaal ontbonden ('aufgelöst') waren. Ook de Colleges van B&W en gemeentelijke commissies werden opgeheven en alle bevoegdheden gingen over op de burgemeester.

De verantwoordelijkheid van de burgemeester - die voor onmogelijke keuzes kwam te staan - was loodzwaar. *'De man die dreigde te worden verpletterd tussen de hamer van het bezettingsbestuur en het aambeeld van zijn bestuurlijke verantwoordelijkheid tegenover de eigen samenleving'* aldus Peter Romijn in zijn boek "Burgemeesters in oorlogstijd".

En zo voelde burgemeester Wim van Elk zich letterlijk. En ook zijn politietaak verschoof van handhaving van de openbare orde naar inschakeling van de politie voor arrestaties van vervolgte groepen zoals joden en arbeids-dienst-plichtigen. De vraag van burgemeester Van Elk was vanaf dat moment steeds *'mag, kan en wil ik die verantwoordelijkheid nog wel'*? Zijn antwoord was echter duidelijk. Hij bleef op z'n post en koos voor de bestuurlijke ongehoorzaamheid; hij koos voor de confrontatie! Samen met de gemeentesecretaris Willem Jansen, het secretariepersoneel en anderen deden ze wat ze konden om de Duitse plannen in de gemeente Bommel te torpederen.

Nadat op 31 januari 1943 het Duitse zesde leger bij Stalingrad capituleerde, groeide de hoop op een totale nederlaag en werden de gemeentelijke boycotacties tegenover de bezetter steeds groter.

- Samen met zijn collega's uit de naburige gemeenten besloot Van Elk om de gedwongen tewerkstelling van jonge mannen in Duitsland te dwars-bomen.

- Het secretariëpersoneel verschaftte aan de Duitsers geen toegang meer tot het bevolkingsregister.
- Met het arbeidsbureau werden goede afspraken gemaakt om Bemmelse jongens te behoeden voor de inzet in Duitse nazi-fabrieken.

Op 30 april 1943 werd er zelfs door de gemeente gestaakt en ging het gemeentehuis op slot om daarmee uiting te geven aan het ongenoegen over het besluit van de bezetter om Nederlandse oud-militairen weer in krijgsgevangenschap te nemen en in Duitsland te werk te stellen.

De maat raakte vol

De bevelen en dictaten van de Duitsers aan burgemeester Van Elk werden echter steeds zwaarder. Hij kreeg daar steeds meer problemen mee, maar wilde de bewoners van de gemeente Bommel behoeden voor onheil.

Zou hij echter openlijk verzet plegen, dan zouden vergaande represailles kunnen volgen. Op een gegeven moment is hij bij Kardinaal De Jong te rade gegaan en vroeg hem "hoe ver kan ik gaan met het opvolgen van die bevelen?" Het antwoord was: "probeer zo lang mogelijk op uw post te blijven; alleen als u het volgens uw geweten niet meer kunt verantwoorden, moet u weigeren."

In de nazomer van 1944 was het zover en kreeg Van Elk het bevel jonge mannen te leveren voor het graven van 'Einmannslöcher' voor Duitse soldaten. Voor hem was toen de maat vol.....hij weigerde!

Dit was voor hem een erg moeilijke beslissing, want het gevolg van dit besluit was, dat hij moest onderduiken en met hem zijn hele gezin.

Toen hij op 1 september op het SS-kantoor in Arnhem werd ontboden, is hij samen met zijn vrouw gevlucht en onder de valse naam 'Lamers, fruithandelaar te Wamel', vertrokken naar een onderduikadres in Maas en Waal.

Het valse
persoonsbewijs
van Wim van Elk.

Oorlogskroniek van burgemeester Wim van Elk

Na ongeveer 10 dagen nam de Bemmelse dierenarts Jacques van den Born contact op met de burgemeester, om door te geven dat represailles zouden volgen als hij zich niet meldde bij de SS in Arnhem. Van Elk wist wat hem te wachten stond, maar keerde desondanks terug.

Vanaf dat moment houdt hij een dagboekje bij. Het is een zakelijke weergave van gebeurtenissen - een kroniek - waarvan de informatie in eerste instantie bestemd was voor de Commissaris der Koningin. Die kreeg er maandelijks een kopie van. Die kroniek wordt hierna ongewijzigd weergegeven.

Nadat Nijmegen op 20 september 1944 als bevrijd kon worden beschouwd en de geallieerden bovendien in Lent vasten voet hadden gekregen, trachtte ik op 21 September de gemeente Bemmel te bereiken. Ik strandde echter te Lent daar de verbinding tussen Lent en Bemmel - de Vossenpels - nog niet gezuiverd scheen. Mijn verblijf in Lent duurde van 21 t/m 22 Sept. meestal in de schuilkelder vanwege het hevige geschutvuur. Ik evacueerde daarop tot 28 September naar mijn familie te Nijmegen alwaar ik op 28 September door bemiddeling van Bemmelsche inwoners door een Engelse legerauto werd opgehaald.

28 September 1944.

Na onmiddellijk bezoek aan het geallieerde hoofdkwartier te Oosterhout ontving ik de opdracht mede te werken aan het daarstellen van eene ontruimde zône tussen de dorpen Bemmel en Haalderen in verband met vermoedelijke spionage. Deze opdracht werd doorgevoerd onder afvoering van de betreffende bewoners (± 200) naar Ressen.

Een begin werd gemaakt met de organisatie van een ordedienst en hulppolitie voor de dorpen Bemmel en Ressen.

TOESTAND GEMEENTE BIJ AANKOMST.

Ressen bevrijd: Bemmel ten deele bevrijd: Haalderen, Doornenburg en Angeren in Duitse handen. Strijdlinie tussen Bemmel en Haalderen.

29 September 1944.

Op last van de Engelse legerleiding de inwoners van het dorp Bemmel gewezen op de mogelijkheid van evacuatie.

In den namiddag viel zwaar duitisch geschutvuur op de kom van het dorp Bemmel, hetwelk gedurende den avond in hevigheid toenam. De secretarie moest in den namiddag tegen 4 uur dieningevolge worden verplaatst naar den schuilkelder van Costermans, Leemkuil.

Vrijwillige evacuatie van het dorp Bemmel nam een aanvang. Hieraan leiding gegeven.

Van de secretarie-bezetting was nog slechts de ambtenaar van der Beek aanwezig. De secretaris naar verluidt geëvacueerd richting Doornenburg. De leider van de ordedienst, Hoedemaker eveneens.

Aantal burgerslachtoffers tot nu toe in het dorp Bemmeler: 3 dooden en een 5-tal gewonden.

30 September 1944.

Na het hevig bombardement gedurende den afgeloopen nacht besloot ik in overleg met de Engelsche legerautoriteiten de inwoners van Bemmeler te adviseren naar Ressen en verder naar de gemeente Valburg te evacueren. Hieraan leiding gegeven, onder inschakeling van de hulppolitie.

Ik pleegde overleg met de evacuatiecommissies te Valburg en Ewijk tot overbrenging van een 600-tal evacué's naar Maas en Waal. Daarbij alle medewerking onder-vonden.

Ordediensten en hulppolitie verder uitgebouwd.

Voor Ressen, waarin veel evacue's uit Bemmeler zijn opgenomen, een commissie ingesteld belast met de voedselvoorziening. (de heeren Ds. W.G. Overbosch, P. Evers en B. v. Baak).

N.S.B. leden en andere gevaarlijke elementen met behulp der Eng. legerautoriteiten gearresteerd en overgebracht naar Elst.

Engelsche autoriteiten deelden mij mede, dat de ingenomen radiotoestellen aan de inwoners kunnen worden teruggegeven. Momenteel niet mogelijk in verband met evacuatie en geschutvuur op de bewaarplaatsen.

In den namiddag door de Eng. legerauto's de zieken en ouden van dagen te Bemmeler - ± 60 personen - overgebracht naar Nijmegen. (St. Canisiusziekenhuis, Wilhelmina-ziekenhuis en Albertinum).

Door bovenstaande feiten verdere opbouw van diverse diensten momenteel niet mogelijk. Secretariebezetting niet meer aanwezig. Bijstand van de heeren: J.M. v.d. Born, P. Evers, W. van Oppenraaij Jr., R. v.d. Pol en H. Koolman e.a.

Secretarie overgebracht naar Ressen in de beschadigde woning van P.H. Evers E 39.

1 October 1944.

Momenteel aantal	inwoners	Ressen	± 200.-
"	evacue's te	"	± 500.-
"	inwoners	Bemmeler	± 200.-

Een groot aantal inwoners van het dorp Bemmeler schijnt uitgeweken naar Haalderen, Doornenburg en Gendt. Verpleegden en verplegend personeel van het noodziekenhuis "Kinkelenburg" - ongeveer 30 personen - geëvacueerd naar Nijmegen met behulp van een Eng. Roode Kruiswagen.

Verder uitgebouwd de levensmiddelenorganisatie voor Bemmeler en Ressen.

Voorzooover de betreffende personen daartoe in staat zijn zal betaling voor de levensmiddelen worden geëischt.

3 uur nam. Duitsch geschutvuur op Bemmeler verplaatst zich meer Westelijk. Hierdoor voelen de bewoners en evacué's te Ressen zich meer en meer beangst. Volgens Eng. officieren echter geen reden tot ongerustheid.

Mijn standpunt terzake momenteel als volgt bepaald:

Verdere evacuatie in dit stadium niet gelasten. Degenen, welke in Westelijke richting evacueeren daarbij behulpzaam te zijn. Daartoe voertuigen vorderen voor een flink vervoer van vrouwen en kleine kinderen voor den morgen van 2 oct. a.s.

Overleg hernieuwd met gemeentelijke autoriteiten der gemeenten Valburg en Ewijk voor evacuatie naar Maas en Waal.

2 October 1944.

Voor Ressen en gedeeltelijk Bommel de volgende bekendmakingen uitgevaardigd:

- a. "Verordening Avondklok" verbod voor ieder in de open lucht op te houden van 19 tot 7 uur.*
- b. Inlevering van zendtoestellen, wapenen en dergelijke voorwerpen, bij hoofd van politie op 4 October a.s. v.m. 10 uur.*
- c. "Verordening op de sluiting van openbare wegen" (Wegen tot nader order voor burgerverkeer verboden, uitgezonderd voetgangers, wielrijders en motorrijtuigen (max 30 K.M.)*
- d. "Wijziging Verduisteringsvoorschrift": Verduistering van één half uur na zonsondergang tot één half uur voor zonsopgang.*
- e. Proclamatie van Generaal Eisenhower: Mededeeling bevrijding is aangebroken.*
- f. Bekendmaking aan Ned. Volk van Prof. Gerbrandy als voren.*
- g. "Verordening op de oorlogsbuit" (aangifte bij hoofd van politie).*

3 October 1944.

Militaire situatie nog hetzelfde.

In de namiddag een bezoek gebracht aan de gemeente Ewijk, alwaar een 300-tal evacué's uit Bommel ondergebracht. (Verder ondergebracht in Deest, Puiflijk en Druten). Verzorging aldaar uitstekend, terwijl de gem. autoriteiten vol lof waren over de houding van onze Bommelsche menschen. (tevreden, behulpzaam, enz.)

4 October 1944.

Militaire situatie nog hetzelfde.

In den namiddag een sterke aanval van Engelsche zijde richting Over-Betuwe.

5 October 1944.

Na den aanval van gister hebben de Engelschen Haalderen grootendeels bevrijd.

Vluchtelingen uit Haalderen stroomden Bommel binnen. Ondergebracht in groote gebouwen voorzien van behoorlijke kelders.

In Ressen zijn onder leiding van den gemeente-architect de huizen, welke met geringe middelen bewoonbaar konden worden gemaakt, voorloopig voorzien.

6 October 1944.

Gemeentehuis overgebracht naar het dorp Bommel, ten huize "De Leemkuil", eigenaar A. Costermans.

Granaten vallen nog op het dorp Bommel. De commandant van de orde-politie (hulppolitie) Th. Hoedenmaker uit Haalderen aangekomen. Deze politie nader gereorganiseerd en uitgebreid.

Benoemd en gedelegeerd belast met de huisvesting van de evacue's: Hiertoe benoemd de heer Couwenberg, gemeentesecretaris van Didam (Was alhier ondergedoken).

Eene openbare kennisgeving uitgevaardigd in verband met de openbare orde e.d. (Verplicht binnenshuis 19 - 7; niemand zonder noodzaak huis of verblijf verlaten; niemand gemeente Bommel verlaten zonder toestemming; niet veranderen van woning of verblijf; geen onbewoonde panden betreden; iedereen de bevelen van de orde-(hulp-)politie opvolgen).

7 October 1944.

Uitbreiding der hulppolitie is zeer noodzakelijk, in verband met diefstallen en rooverijen in de verlaten perceelen. Dit geschiedt niet zoozeer door de burgers, doch hoofzakelijk door de Engelsche soldaten.

Dit is een groote wan-toestand. Het eenige wat de menschen na bombardement en brand nog restte wordt uit de huizen

gesleept. De Eng. autoriteiten hierop herhaaldelijk met nadruk gewezen, doch deze staan blijkbaar machteloos wegens het ontbreken van Engelsche politie. Hulppolitie uitgebreid; sterke patrouilles ingesteld met contrôle in de woningen. De frontlinie schijnt eenigszins te zijn verlegd naar Gendt.

De Leemkuilselaan en aan het einde Huize De Leemkuil.

7 en 8 October 1944.

Engelsche en Amerikaansche legerautoriteiten nogmaals gewezen op de ergerlijke rooverijen door de geallieerde militairen, vooral door de Engelsche. Militaire situatie blijkbaar ongewijzigd. Engelsche legerautoriteiten verlangen verdere evacuatie van het dorp Bommel. Door mij hierop gesteld, dat deze alleen mogelijk is, indien het overbrengen naar Maas en Waal te bewerkstelligen is, hetwelk thans stop staat.

9 October 1944.

Na herhaald overleg hebben de Engelsche autoriteiten van de evacuatie van het dorp Bommel afgezien - althans voorloopig -. Genoegen wordt genomen met een verbod voor iedereen om zich in het dorp Bommel op wegen en velden te bevinden.

Militaire situatie vrijwel ongewijzigd.

10 October 1944.

Levensmiddelenvoorziening met oog op nieuwe situatie georganiseerd.

Uitgevaardigd -in te gaan 11 October -:

- a. verbod voor ieder om zich op wegen en in de velden te bevinden in het dorp Bommel;
- b. verkeersverbod met omliggende dorpen;
- c. woningen in de strijdlinie worden ontruimd;
- d. mannelijke werkrachten evacueeren naar Ressen om loongevenden arbeid te verrichten;
- e. degenen, welke zulks zulks wenschen, kunnen worden geëvacueerd.

11 October 1944.

Geen zichtbare wijzigingen in de militaire situatie. De op 10 October 1944 uitgevaardigde openbare kennisgeving wordt in alle opzichten nageleefd. De regeling wordt echter wederom bemoeilijkt, doordat de Amerikaansche legerautoriteiten zelfstandig passen verstrekken.

Tusschen de geallieerde troepenafdeelingen wordt geenerlei voeling gehouden. Dit geeft ook voor het burgerlijk gezag velerlei moeilijkheden. Ik tracht zooveel mogelijk mijn bureau als contactinstantie in te schakelen. Dit wordt wel door beide partijen geapprecieerd.

Openbare kennisgeving van het verbod dat niemand zich op de weg of velden mocht bevinden.

Agf. III.

OPENBARE KENNISGEVING.

De Burgemeester der gemeente B E M M E L

brenkt, in overleg met de Engelsche Leger-autoriteiten, het volgende ter openbare kennis:

1. VAARAF KOEKEN WOEDSDAG IS HET VOOR TIENDE VERBODEN ZICH OP DE WEGEN OF DE VELDEN TE BEVINDEN.
Dit verbod geldt voor het dorp BEMMEL, voor zoover gelegen ten Costen van de lijn: Groene straat, Strijdhagen, Rote ter Zand, naar den dijk, uitgenomen de Pan.
2. Eik verkeer met de onliggende dorpen is verboden.
Overtreders van deze verboden zullen onmiddellijk worden gearresteerd.
3. De woningen, gelegen in de strijdlinie, moeten worden ontruimd ook de naleving van dit voorschrift zal met alle middelen worden verzekerd.
4. De mannelijke werkkrachten uit Bommel moeten verhuizen naar Ressen, om aldaar loonevendens arbeid te verrichten. Voor onderdak zal worden gezorgd.
5. Degenen, die in verband met het granaatvuur wenschen te evacueeren, kunnen zich melden aan "DE LIEDEBUUL".

De Burgemeester wijst er met nadruk op, dat, indien boven-omschreven verboden niet strikt worden opgevolgd, HET GEHELE DORP BEMMEL SAL WORDEN GEVACUEERD.

Het is derhalve van het grootste belang, dat iedereen tot het wel-slagen van het boven-voorgeschrevene medewerkt.

BEMMEL, 10 October 1944
De Burgemeester voornemd,

12 October 1944.

Geen wijziging.

Vannacht vrij hevige granaatvuur op dorpskommen van Bommel en Ressen. Als gevolg daarvan verzoeken om evacuatie. De betreffende gezinnen morgen overbrengen naar evacuatie-intermediar te Lent.

Engelsche officieren bevelen eigenmachtig ontruiming van woningen in strijd met gemaakte afspraak op 10 Oct. jl. Men heeft trouwens niet veel houvast aan gemaakte afspraken en getroffen regelingen.

Intussen gaat het stelen door geallieerde soldaten rustig door. Klachten hierover hebben geen resultaat. Door Amerikaansche soldaten is getracht - gelukkig tevergeefs - de kluis van het gemeentehuis te forceren.

13 October 1944.

Vanmorgen in het gemeentehuis de toestand bezien. Een troostelooze wanorde. De ingeleverde radiotoestellen zijn vrijwel alle gestolen door geallieerde militairen. Wat hiervan nog rest is ontdaan van lampen e.d. De kluis en de boeken en verder bureau-behoefte verspreid en grotendeels vernield op de vloeren.

Algemene situatie onveranderd.

Het verbod zich op straat te begeven uitgebreid tot Ressen. De vrijwillige evacuatie - als gevolg van granaatvuur - gaat voort. Momenteel nog 500 inwoners te Bommel

(normaal $\pm$ 2500), 100 te Haalderen (normaal $\pm$ 1800) en 600 te Ressen (normaal $\pm$ 200).

14 October 1944.

Situatie als vorige dag.

Alle aanwezige personen in Bemmeler en Ressen gecontroleerd op de persoonsbewijzen. Geen bijzonderheden.

15 October 1944.

Op militair bevel is het dorp Haalderen in zijn geheel ontruimd. Er woonden ongeveer nog 100 mensen. De hulppolitie - afdeling Haalderen - ter sterkte van 5 personen, zal haar functie blijven vervullen.

Benoemd tot tijdelijk gemeente-secretaris de heer J.C.M. Couwenberg, ondergedoken gemeente-secretaris van Didam, tijdelijk verblijf houdende te Bemmeler.

17 October 1944.

Bezoek van Intelligence Service. Contrôle op N.S.B. leden en andere gevaarlijke elementen. Bij vergelijking bleken al deze personen verwijderd. Opdracht tot voortdurende activiteit. De volgende order aan de hulppolitie doorgegeven.

"In opdracht van de Intelligence Service draag ik alle leden van de hulppolitie op speciaal te letten op personen, die hun verdacht voorkomen, die trachten langs omwegen Bemmeler binnen te komen, lichtsignalen geven, pro-duitsche gesprekken voeren of anderszins iets doen wat ten voordeele van de Duitsers kan zijn. Aangifte moet onmiddellijk worden gedaan ten gemeentehuis".

18 October 1944.

Engelsche en Amerikaanse legerautoriteiten en de Civil Affairs nogmaals gewezen op de steeds nog voorkomende diefstallen door geallieerden militairen. De laatste dagen leggen deze zich steeds meer toe op het slachten van loslopend vee. De toezegging ontvangen, dat zooveel mogelijk maatregelen genomen zullen worden. Mij overhandigd de tekst van eene Amerikaanse legerorder waaruit blijkt, dat van deze zijde aan de toezegging ook inderdaad gevolg is gegeven.

Publicatie uitgevaardigd inzake oorlogsbuit.

19 October 1944.

Sinds eenige dagen is - in overleg met geallieerde instanties - begonnen met tewerkstelling van ploegen van arbeiders en boeren voor het plukken van fruit en het rooien van aardappelen. Resultaten zeer gunstig. Verder worden de meest noodzakelijke beschadigingen als daken van schuren en opslagplaatsen van koren gerepareerd.

20 October 1944.

Situatie onveranderd.

Levensmiddelenvoorziening gereorganiseerd en aangepast aan de bestaande mogelijkheden in verband met voorraden en aanvoergelegenheden. Ter zake een kaartstelsel ingevoerd. De handhaving van het verbod zich op straat te bevinden voltrekt zich zonder moeilijkheden. Militaire autoriteiten en de Intelligence Service terzake tevreden.

21 October 1944.

Bespreking in Elst met Burgemeesters uit de omgeving en Kol.Rawlings en Maj. Van Everdingen. Onderwerp evacuatie. In de Betuwe mogen slechts ongeveer 5000 personen blijven. Na bespreking vastgesteld de normen voor de diverse gemeenten. Voor Bemmels bepaald op ongeveer 800 personen, welke nog kunnen blijven.

22 October 1944.

Evacuatie doorgevoerd als hierboven omschreven. Alsnog afgevoerd uit Ressen 110 personen en uit Bemmels (evacue's uit Haalderen) 70 personen. Hiermede is de huidige bevolking van Bemmels, Ressen en Haalderen gebracht op ongeveer 770 personen.

23 October 1944.

Met al de andere problemen is zoo geleidelijk ook een varkensprobleem ontstaan. De varkens loopen meest onbeheerd rond, zoeken voedsel in velden, tuinen en huizen. Verschillende worden opgenomen door de eigenaren (?). Soldaten slachten de z.g. aangeschoten dieren welke in de vuurlinie rondlopen. En zoo meer. Na herhaalde bespreking het volgende besluit genomen.

Alle loslopende varkens worden van gemeentewege in beslag genomen, geslacht en vakkundig ingezouten. Zooveel mogelijk aan de hand van de oormerken geïdentificeerd. Later moet via de gegevens van de plaatselijken bureauhouder worden vastgesteld, wie in aanmerking komt voor schadeloosstelling.

Van alle mannelijke en vrouwelijke ingezetenen boven 14 jaren per publicatie, arbeid en diensten gevorderd ten behoeve van de voedselvoorziening en het verrichten van herstellingswerken. Vrijstelling slechts mogelijk op verklaring van een geneesheer. Niet-nakoming van deze vordering heeft onmiddellijke evacuatie ten gevolge.

25 October 1944.

Bevolking momenteel van het "bevrijde" Bemmelsche gebied:

Bemmels	412
Ressen	320
Haalderen	nihil

732. Hiervan gezinshoofden 198.

Vroegere bevolking 4500; derhalve geëvacueerd tot 16%.

De tewerkstelling van alle mannelijke en vrouwelijke arbeidskrachten verloopt naar wensch. Zoo werd b.v. op dezen dag 12.000 k.g. aardappelen gerooid, geraapt, vervoerd en gekuuld. Vervolgens wordt door twee ploegen fruit geplukt, en is er een reparatieploeg werkzaam.

26 October 1944.

Op mijn voorstel door den waarnemend Commissaris der Koningin, in afwijking van het bepaalde in artikel 84, leden 1 en 2 der gemeentewet, benoemd tot waarnemend Burgemeester der gemeente Bemmels, de heer W.S. Hermen te Bemmels. De heer Hermen heeft bereids de vereischte eeden afgelegd.

28 October 1944.

De situatie in de gemeente onveranderd.

De strijdlinie loopt nog door Haalderen. Dit dorp mag momenteel door niemand worden betreden, uitgenomen door drie leden van de Haalderensche hulppolitie. Het vee uit Haalderen is met Engelsche hulp zooveel mogelijk vervoerd naar Bommel. Granaatvuur ligt nog steeds op Bommel, vooral des nachts. Persoonlijke ongelukken komen echter vrijwel niet voor. Gister sloeg een granaat in op het achterhuis van huize "De Leemkuil" alwaar momenteel de secretarie is gevestigd. Twee doode koeien en een paard. Van deze inslag werd op de secretarie geen noemenswaardigen last ondervonden.

De van gemeentewege ingezette werkzaamheden vinden goeden voortgang. De arbeidsplicht – in den vorm van vordering van diensten – werkt zeer gunstig. Vrijwel iedereen beseft thans, dat in dit strijdgebied alleen diegenen kunnen worden geduld, welke productieven arbeid verrichten. Deze arbeidsplicht wordt nu ook in andere Betuwsche gemeenten toegepast.

30 October 1944.

Overleg met de voedselcommissie te Lent inzake het rooien van aardappelen en bieten in het grensgebied Bommel-Ressen. Er bleek terzake een conflict te bestaan. De aangelegenheid geregeld. Voortaan voeling houden en overleg plegen. Bijeenkomst met de plaatselijke voedselcommissie. Het ploegenstelsel geregeld. Loonen vastgesteld. Volgorde werkzaamheden: aardappelen rooien, bieten rooien en appelen plukken. Het appelen plukken in Bommel is vooralsnog – in verband met het granaatvuur – op vele plaatsen onmogelijk.

31 October 1944.

Ingesteld een dienst "Buurddiensten".

De bedoeling hiervan is, dat voor elke kleine buurt een betrouwbaar persoon wordt aangewezen om toezicht uit te oefenen op de eigendommen van de buurtgenooten. Hierin worden ook betrokken de onbewoonde perceelen.

Zoveel mogelijk de goederen uit de onbewoonde perceelen halen, inventariseeren en onder toezicht brengen. Hierdoor zal worden getracht, "te redden wat nog te redden is".

1 November 1944.

Besproken met wnd. Voedselcommissaris te Nijmegen vleeschafvoer naar Nijmegen in geval door noodslachting te veel vleesch beschikbaar komt voor deze gemeente. Besloten dit vleesch eventueel voor de stad Nijmegen beschikbaar te houden. Nijmegen zal het vleesch laten ophalen hetgeen echter, met het oog op de Waalbrug nog geregeld moet worden met de Civil affairs. Het vleesch, hetwelk deze week als te veel beschikbaar is afvoeren naar Oosterhout.

2 November 1944.

In het dorp Bommel zijn de stellingen door de Amerikanen van de Engelschen overgenomen. De Amerikanen hebben het dorp Bommel verdeeld in twee zônes, één waarin geen burger mag vertoeven en één welke alleen toegankelijk is voor diegenen, voorzien van een pas, afgegeven door den burgemeester.

Het dorp Haalderen mag door niemand worden betreden (Onmiddellijk strijdgebied).

3 November 1944.

De toestand stabiliseert zich geleidelijk. Het bestuursorganisme heeft zich aangepast aan het voortgaande leven in en om de frontlinie.

Bespreking met de gevolmachtigde van den Voedselcommissaris, den heer Jansen te Elst. De voedselvoorziening en wat daarmee samenhangt wordt voortaan geregeld centraal in algemeen verband met de overige Betuwsche gemeenten. Mijn vertrouwenslieden uit Bemmelen op dit gebied worden door den heer Jansen overgenomen. De tot nu toe genomen maatregelen terzake van de voedselvoorziening hebben de algemene instemming van den heer Jansen.

7 November 1944.

Dat in de laatste bladzijden van deze aantekeningen niet meer wordt gerept van diefstallen en plunderingen door Geallieerde militairen beteekent allerm minst, dat deze niet meer voorkomen. Op vrijwel alle uren van den dag komt deze misstand nog voor. Het treffen van afdoende maatregelen hiertegen blijft moeilijk. De werking van den dienst "buurdiens ten"- hiervoor op 31 October omschreven - is nog het meest praktische middel.

9 November 1944.

Ten mij nent vervoegde zich eene missie van Generaal Eisenhower ter onderzoek van de plunderingen. De meest typeerende gevallen uiteengezet, en in eenige gebouwen, o.a. in het gemeentehuis, aanschouwelijk gedemonstreerd, hoe volledig is huisgehouden.

10 November 1944.

De Amerikanen vertrokken, zoodat thans de stellingen in Bemmelen en Ressen wederom geheel in handen zijn van de Engelschen.

11 November 1944.

Door granaatvuur werd met doodelijken afloop getroffen het lid van de hulppolitie J. Herm sen uit Gendt. (geb. 27-8-08). Hij was voor eenige weken van uit Gendt door de Duitsche linies naar Bemmelen geslopen en werd toen op zijn verzoek onmiddellijk bij de Bemmelsche hulppolitie ingedeeld. Herm sen verichtte zijn werk uitstekend en stond als een goed kameraad aangeschreven. In de uitoefening van zijn functie, verwijderd van z'n familie, bracht hij zijn leven aan Koningin en Vaderland ten offer. Hij ruste in vrede.

13 November 1944.

Granaatvuur op Bemmelen gedurende de laatste dagen heviger. Evacuatie van het dorp Bemmelen ten Oosten en Zuiden van de lijn - Groenestraat - Strijdhagen-Rots ter Zand - dijk. (Pas uitgezonderd). Betreft derhalve vrijwel het geheele dorp Bemmelen.

14 November 1944.

Bijeenkomst met Majoor Pierson van de Civil Affairs en eenige notabelen te Ressen, ter bespreking van eenige problemen, vnl. voedselvoorziening.

Mijn voorstel om de uitgebreide plaatselijke commissie voor de voedselvoorziening

- bijstandcommissie van den plaatselijken bureauhouder - als een adviescommissie voor allerlei gemeenteproblemen te bezigen, vindt algemeene instemming. Minstens éénmaal per week zal worden vergaderd.

16 November 1944.

De reeds eenige dagen dreigende zeer vergaande evacuatie is thans voorgeschreven vanwege den commandeerenden generaal.

Om militaire redenen is het noodzakelijk over te gaan tot evacuatie uit de Betuwe van alle vrouwen en kinderen, zieken en ouden van dagen. Bovendien is het voor de voedselvoorziening van ons land noodig dat de oogst en veestapel blijven behouden.

Een en ander is alleen door te voeren, wanneer de mannen blijven om te werken. Dit betekent echter, dat de gehuwde mannen moeten scheiden van vrouwen en kinderen en deze zien evacueeren naar Noord-Brabant, omgeving Tilburg.

Majoor Pierson. Bron: Manneneiland.

Door mij op de vergadering te Elst betoogd, dat deze maatregel te hard is en het doel: het verrichten van werkzaamheden, ongunstig zal beïnvloeden. Het zal leiden tot verbittering en de werklust zal tot het nulpunt worden teruggebracht.

Men geve daarom aan de gehuwde mannen de vrijheid met hun gezin te evacueeren en verplichte alleen de ongehuwden. Na langdurige discussie dit voorstel niet aanvaard. Dominé's en pastoors zullen worden gevraagd hun steun te verleen om de harde maatregel in een juist daglicht te stellen.

Daar de evacuatie van Bemmelen en Ressen reeds op 17 November zal geschieden, zal op den avond van dezen dag eene desbetreffende bespreking te Ressen worden gehouden.

Bij deze bespreking te Ressen met den Militair Commissaris voor de Betuwe, Majoor Pierson, heeren geestelijken en eenige notabelen, heb ik mijn voorstel nogmaals ter tafel gebracht, hetwelk thans krachtig werd ondersteund. Na langdurige gedachtenwisseling vond Majoor Pierson ten slotte goed, dat ik op grond van art. 4 der verordening van het Militair Gezag dd. 16 November 1944 aan de gehuwde personen met een of meer kinderen dispensatie gaf van de verplichting om in de gemeente Bemmelen te blijven. Deze personen kunnen derhalve met hunne gezinnen worden geëvacueerd. Bijlagen:

1. Proclamatie van de Militaire Commissarissen voor Gelderland en de Betuwe;
2. Verordening van het Militair Gezag dd. 16 November 1944;
3. Mijne beschikking houdend dispensatie als boven omschreven.

Na deze evacuatie in Bemmelen - hoofdzakelijk in Ressen - nog aanwezig 134 personen.

17 November 1944.

De secretarie en politiepost overgebracht naar Ressen ten huize van den heer G. Gramser.

Huis van de heer G. Gramser dat als noodsecretarie werd gebruikt.

16 November 1944.

Aan J.C.M. Couwenberg eervol ontslag verleend als waarnemend gemeente-secretaris, wegens zijn werkzaamheden bij de politieke recherche.

18 November 1944.

Na de evacuatie van Bemmeler werden de bijeengezamelde goederen, als zeep, zeepoeder, koloniale waren e.d. opgeslagen in de N.H. Kerk te Ressen.

Door Engelsche militairen werd daarna het slot verbroken en het een en ander medegenomen en overigens eene groote wanorde te weeg gebracht.

Ze gaven bovendien de aanwezige burgers toestemming (?) om weg te halen, wat van hun gading was. Zoodra mij dit ter oore kwam, heb ik den gang van zaken stopgezet, het weggehaalde zoveel mogelijk terug doen brengen en de kerk onder politiebewaking gesteld. Op 20 november is de nog aanwezige voorraad door den voedselcommissaris te Elst weggevoerd naar Lent.

24 november 1944.

Door de evacuatie van het dorp Bemmeler zijn de woningen aldaar onbeheerd gekomen en het werk van de "buurdiensden" illusoir gemaakt. Mij is weliswaar verzekerd, dat het den geallieerde soldaten verboden is zonder meer leegstaande woningen te betrekken, doch aan dit verbod wordt niet het minst de hand gehouden. Contrôle hierop vanwege de militaire overheid vindt niet plaats. Wanneer de hulppolitie soldaten in onbewoonde perceelen aantreft en naar het doel vraagt van dit bezoek, dan wordt voorgewend het opsporen van Duitschers en spionnen.

30 november 1944.

Het wassende water.....

Het water in de Waal stijgt voortdurend; gerekend naar de jaargetijde, abnormaal hoog. Men verzekert mij van waterstaatszijde, dat de waterstand vanaf 1864 in de maand november zoo hoog niet meer is geweest. In Bemmeler ongeveer 3 M. beneden de kruin van den dijk.

Als gevolg van een verdedigingswerk ontstond midden in den dijk te Bemmeler een groot gat. Hersteld. Nabij deze plaats gebruikten Engelsche soldaten den beneden-

kant van den dijk als schietschijf voor mitrailleurs. Na bespreking met den betreffende commandant hieraan een einde gemaakt. Als gevolg van de stijging van het rivierwater en door versperringen vanwege verdedigingswerken in de afvoersloten, steeg ook het binnenwater zeer hoog.

1 December 1944.

Heden voor mij het huwelijk voltrokken tusschen den heer W.S. Hermesen, locoburgemeester van Bommel en Mej. Erdkamp te Elst.

3 December 1944.

In den nacht van 2 op 3 december 1944 hebben de Duitschers tusschen Elden en Driel den dijk doorgestoken met het gevolg, dat het water de Betuwe binnen gaat stromen. Daar de gemeente Bommel gelegen is ten Oosten van de spoorlijn Arnhem-Nijmegen en van den rijksweg, ondervinden we alhier van dezen dijkdoorbraak geen noemenswaardigen last. De afvoer van het kwelwater wordt echter belemmerd.

4 December 1944.

Hevig vijandelijk granaatvuur dezen nacht op Bemel en omgeving van Ressen. De Duitschers hebben blijkbaar een tegenaanval verricht. Deze is echter afgeslagen; een 150-tal krijgsgevangenen werden uit Haalderen binnengebracht. Stijging binnenwater in Ressen slechts 2 c.M. Val buitenwater aanmerkelijk; ongeveer 1.50 M.

5 december 1944.

Ontruiming van Dodewaard, Driel, Hemmen, gedeelte Valburg wegens het water door dijkdoorbraak.

Ongeveer 3600 stuks vee in Ressen aangevoerd uit genoemde plaatsen voor verder door-transport.

Luchtfoto van dijkdoorbraak bij Elden.

7-8 December 1944.

Het vee uit de Beneden-Betuwe geleidelijk via spoorlijn doorgevoerd naar Lent, waarna het over de pontbrug is vervoerd naar het station Nijmegen en verder in goederenwagens over Wijchen naar Noord-Brabant.

De geruchten over het doorsteken van den dijk bij Doornenburg gelukkig niet bewaarheid. Eveneens blijkt het Duitsch bericht, dat Haalderen in Duitschen handen zou zijn gekomen, valsch.

Intussen is het binnenwater ook in Ressen-Bemmel vrij belangrijk gestegen. Eenige ondergeschikte wegen zijn overstroomd en enkele boerderijen niet meer bereikbaar. De hoofdwegen en de groote boerderijen met omgeving, alwaar zich het vee bevindt, ondervinden echter nog geen last. Als algemeene overtuiging heerscht, dat zowel de militairen als de burgers met het vee, het in Ressen-Bemmel zullen kunnen uithouden. Het rivierwater is in deze dagen iets gestegen.

10-11 December 1944.

Het water is momenteel onze gevaarlijkste vijand. Het rivierwater blijft "stijf"; m.a.w. het zakt nog stijgt noemenswaard. Het binnenwater stijgt, niet met sprongen doch voortdurend; onweerstaanbaar gelijk een wreede vijand, welke langzaam maar zeker z'n prooi besluit. Enkele binnenwegen lopen reeds over en enige boerderijen moesten worden ontruimd. Er zijn in Ressen echter voldoende hooge boerderijen om al het vee veilig te bergen. In Bemmel is de binnenwaterstand, in verhouding tot Ressen, zeer gunstig.

Een gedeelte van Elst, Valburg, Zetten en omgeving geheel gevacueerd. Menschen en vee vervoerd naar Noord-Brabant. Zoolang als maar eenigszins mogelijk is, trachten we de veestapel in de gemeente intact en ter plaatse te houden.

Deed de vorst haar intrede, dan zou het water spoedig verdwenen zijn, beweren deskundigen, doch dan bevrozen kostbare hoeveelheden aardappelen en bieten. Onzalig dilemma!

15 december 1944.

Het water zakt, zoowel binnen als buiten. Buitendijks was het gisteren 50 c.M. val. Binnen is de val gering, doch merkbaar, Dezen nacht heeft het gevoren.

16-20 December 1944.

Het weer was gedurende de afgelopen dagen voor de Betuwe wel zeer gunstig. Droog weer, soms eenigszins mistig; doch geen vorst! Het water is beduidend gezakt. De uiterwaarden zijn op de hoogste punten wederom zichtbaar, terwijl het binnenwater z'n greep op het land geleidelijk verliest. De ondergelopen wegen komen weer vrij.

Overigens: toestand ongewijzigd.

21-22 December 1944.

Gedurende de afgelopen nachten lag zwaar granaatvuur op Bemmel en Ressen. Gisteren werd het schip van de N.H. kerk te Ressen door een granaat gedeeltelijk vernield. Toren gelukkig ongedeerd.

De stemming van de in de gemeente verblijvende mannen wordt inmiddels gedrukker. Verschillende factoren werken hieraan mede. Men denke aan het granaatvuur; de gebrekkige verzorging van eten en kleeding door de afwezigheid van vrouwen; de zorg voor het wel en wee van de geëvacueerde vrouwen en kinderen; de omstandigheid, dat slechts in zeer byzondere gevallen een brugpas voor Nijmegen wordt verstrekt, waardoor de menschen zich a.h.w. gevangen voelen in de voorste strijdlinie.

Deze stemming kan funeste gevolgen hebben omdat de inspanning van alle krachten noodig is om de voeding van mensch en dier en wat hiermede samenhangt, veilig te stellen.

Wij wijzen de menschen op den toestand van onze Landgenooten in het nog bezette gebied, welke heel wat benarder is dan de onze. Zal de goede stemming van onze mannen wellicht terugkeeren, wanneer de donkere dagen voor kerstmis zijn verstreken en de zon zich wat meer laat zien ?

23 December.

Gunstige aantekeningen !

De zon breekt door; het vriest eenigszins. Het water is bijna tot het normale niveau gedaald.

Door bemiddeling van den Militaire Commissaris, Majoor Pierson, is door de Engelse autoriteiten er in bewilligd, dat uit de Betuwe met Kerstmis 75 personen en met Nieuwjaar eveneens 75 personen hunne verwanten in Noord-Brabant gedurende 4 dagen gaan bezoeken, met gebruikmaking van Engelsche legerauto's. Voor Bommel kunnen hierdoor 24 personen - in de eerste plaats gehuwden - eenige dagen verlof in hun familiekring doorbrengen. Stemming van onze mannen door een en ander verbeterd.

- - Bezoek van de Field Security ter contrôle en afstempeling van pas van alle mannen welke nog in het dorp Bommel verblijven.

1e Kerstdag-avond.

In eenzaamheid, verwijderd van den huiselijke kring, onder eene valsche symphonie van granaatvuur en kanongebulder, gedenkt steller dezer aantekeningen den toestand zijner gemeente in het licht van het Kerstgebeuren.

Sombere gedachten bekruipt hem. Wat zal er uiteindelijk van de voorheen zoo mooie welvarende gemeente Bommel resten! De dorpen Bommel en Haalderen door granaatvuur van beide strijdende partijen zwaar gehavend, vele woningen en kapitale boerderijen verbrand, de bezittingen geroofd en de menschen verstrooid ver in N.Brabant en zelfs in België.

De dorpen Angeren en Doornenburg, welke nog bezet zijn door den vijand, volgens doorgekomen berichten, geheel ontruimd, beroofd en berooid. De mannen vervoerd naar Duitschland om voor den vijand te werken. De vrouwen en kinderen geëvacueerd in de richting Achterhoek.

Wat een materieele schade, maar boven al, welk een onnoemelijk leed wordt den bewoners toegebracht ! Gelukkig, de menschen zijn geloovig; ze zullen ook in den loop van dit gebeuren den vinger Gods zien. Zij zullen met schrijver dezes in de opvatting verdiept worden, dat het materieele toch immer bijzaak moet blijven. Was dit gedurende de laatste jaren van ongezonde hoogconjunctuur ook in de Betuwe niet op den achtergrond geraakt!

Zoo juist kwam via de zender der Kerstboodschap van H.M. de Koningin door. Zij stelde o.a. in het licht, dat het Kerstfeest een belofte inhoudt. Een belofte die ons schraagt bij het voortgaan, ook op den soms zoo moeilijke weg van den plicht. Het zij zoo.

2e Kerstdag.

Bommel moet nu vrijwel geheel worden ontruimd. Alle inwoners en het vee ten N.Oosten van de lijn Groene straat, Strijdhagen, Rots ter Zand, dijk, moeten om 4 uur n.m. zijn vertrokken.

4 Januari 1945.

Wegens overdrukke werkzaamheden was het niet mogelijk de wisselvalligheden van de laatste dagen in deze kroniek te boekstaven. Het was wederom de evacuatie welke daarbij de hoofdrol speelde.

Door de militaire autoriteiten was de evacuatie van de geheele Betuwe, uitgenomen een klein gedeelte van Lent, verordend. Ressen zoude volgens dit plan derhalve geheel worden geëvacueerd en de zetel van het gemeentebestuur zoude moeten worden geplaatst buiten de gemeente.

Het vee zou voor een deel worden afgeslacht en voor de rest worden vervoerd naar Noord-Brabant. Hetgeen omtrent de bestemming en opberging van het vee uit het verdere deel van de Betuwe is gebleken, gaf niet veel bemoediging voor de hoop, dat de eigenaren dit vee wederom in goeden en volledigen staat zouden terugzien.

Maar bovendien. Tijdens de evacuatie van Bemmelen waren zeer veel kostbare goederen uit het dorp Bemmelen naar Ressen vervoerd. Bij eene evacuatie is het praktisch onmogelijk de inboedels mede te voeren. Eene algeheele evacuatie van Ressen zoude derhalve ten gevolge hebben, dat kostbare inboedels en voorraden moesten worden achtergelaten. En dit achterlaten komt in verband met de steeds nog voortgaande looting neer op algeheel verlies van deze goederen.

Schrijver dezes heeft daarom bij voortduring getracht de evacuatie van Ressen niet dan in hoogsten noodzaak door te voeren. En thans is, dank zij het werk van Majoor Pierson, de evacuatie voor het grootste deel van het dorp Ressen - evenals gedeelte Oosterhout en Lent - afgelast.

De evacuatiegrens loopt nu als volgt:

300 M. ten Noorden spoorwegstation Ressen-Bemmelen, daarna in rechte Oostelijke richting 50 M. ten Noorden van den "Nieuwen Hof" tot een punt 100 M. ten Noord-Oosten van het tijdelijk gemeentehuis (Gramser), daarna loopende in rechte Zuidelijke richting tot het kruispunt Vossenpels-Zandsestraat naar Bemmelen, Vossenpels volgende over het pompstation tot aan het fort te Lent.

5 Januari 1945.

De ontruiming van Bemmelen en een klein gedeelte van Ressen thans doorgevoerd. Het vee - ongeveer 150 stuks - is met legerauto's vervoerd naar Gemert N.Br.

De ongehuwde mannen tusschen 18-50 jaren, moet zich op het arbeidsbureau te Lent melden, alwaar ze - voor zoover niet strikt noodzakelijk voor de veeverzorging en voedselvoorziening te Ressen - zullen worden ondergebracht in het Klooster aldaar om vandaar in arbeidsploegen te worden ingezet voor werkzaamheden in de Betuwe. Blijkens een voorloopig overzicht zijn momenteel nog 75 personen in Ressen aanwezig.

12 Januari 1945.

De werkzaamheden verlopen vlot en de stemming van de mannen is goed. De verlofregeling, waarvan sprake is onder dagteekening van 23 December 1944 is wederom ingevoerd, zoodat wekelijks 75 personen van het eiland eenige dagen met verlof kunnen gaan.

5 Februari 1945.

De toestand op het eiland heeft zich geleidelijk gestabiliseerd. Byzondere gebeurtenissen deden zich niet voor. Het hevige winterweer heeft plaats gemaakt voor een zachtere temperatuur. Het buitenwater is weer stijgende. Binnendijs wordt echter nog geenerlei wateroverlast veroorzaakt.

-- Op verzoek van de wrnd. Commissaris der Koningin werkt schrijver dezer dagen één dag per week op de provinciale griffie te Nijmegen. *)

13 Februari 1945.

Bij een bezoek aan het gemeentehuis bevond de wrnd.gemeentesecretaris, de heer Van der Beek, dat de kluis aldaar was opengebroken, waarschijnlijk met gebruikmaking van springstof. De inhoud lag wanordelijk door de kluis en de secretarie verspreid.

De registratuurkasten met inhoud - beschadigd - vervoerd naar het tijdelijk gemeentehuis te Ressen.

15-18 Februari 1945.

Gedurende deze dagen vertoeft te Eindhoven en omgeving voor bezoek van Bemmelsche evacués. Op de bijeenkomsten het een en ander verteld van de belevenissen op het eiland. Ten slotte verschillende vragen beantwoord en de gelegenheid geboden persoonlijke aangelegenheden te bespreken.

(Nadien deze bezoeken over andere deelen van Noord-Brabant en Maas en Waal uitgebreid)

22 Februari 1945.

Gedurende de laatste week was het binnenwater aanmerkelijk gestegen, zulks als gevolg van den hoogen stand van het buitenwater. De stand was binnen - zoowel als buiten - ongeveer 30 c.M. hooger dan de vorige keer. Gelukkig is de hoogste stand wederom bereikt.

Geleidelijk zijn in de bestuursorganisatie en opbouw nieuwe organen en colleges gegroeid. Daar het resultaat van de werkzaamheden dezer lichamen met het gemeentebestuur thans in de correspondentie en andere archiefstukken wordt vastgelegd, heeft het bijhouden dezer kroniek zijn beteekenis verloren en wordt daarom beëindigd.

*) Burgemeester W. van Elk werd o.a. belast met het onderzoek naar het functioneren van de administraties en organisaties - op dát moment - van gemeenten zoals Batenburg, Appeltern, Ewijk e.a.

Zuiveringen

De wijze waarop er met de 'foute Nederlanders' moest worden afgerekend werd door onze regering in Londen in januari 1944 al vastgelegd in het zogenaamde Zuiveringsbesluit. Bij het departement van Binnenlandse Zaken kwam een Centraal Orgaan op de Zuivering van het Overheidspersoneel.

De Commissaris der Koningin kreeg de bevoegdheid om burgemeesters te schorsen of uit hun ambt te zetten en hij deed dat mede op basis van de adviezen van de daartoe aangewezen zuiveringscommissie. Lid van deze commissies waren patriottisch aangeschreven notabelen en vertegenwoordigers van het voormalig verzet, aldus Peter Romijn in zijn boek 'Burgemeesters in oorlogstijd'.

Burgemeester W. van Elk werd op 20 december 1944 door de waarnemend Commissaris der Koningin - E.H.J. baron Van Voorst tot Voorst - uitgenodigd om in deze commissie zitting te nemen. Met de brief van 23 december 1944 heeft Van Elk deze uitnodiging aangevaard.

Vanwege privacy redenen zijn de dossiers die op deze zuiveringen betrekking hebben tot 2020 gesloten. Van de ongeveer 925 burgemeesters die in functie waren, toen de geallieerden de zuidgrens van ons land overschreden, was in 1944 al besloten er 156 te ontslaan. In 1946 waren er inmiddels 345 burgemeesters ontslagen, in grote meerderheid NSB'ers.

Antw. 22.30.44

No 364/35.082
I/D

De waarnemend Commissaris der Koningin
in de Provincie Gelderland

NIJMEGEN 20 December 1944

Sociale U wellicht bekend is, behoort tot mijn bevoegdheid de zuivering van een gedeelte van het overheidspersoneel. Onder meer is mij door den Minister van Binnenlandse Zaken krachtens besluit van 4 September 1944, Kabinet B.I.2, no. 1957, de bevoegdheid verleend om burgemeesters te schorsen of hun een bevel tot staking in de uitoefening van hun functies te geven.

Hoewel ik van laatstbedoelde bevoegdheid reeds gebruik heb gemaakt, komt het mij wenschelijk voor, om voor een systematische zuivering van burgemeesters het advies in te winnen van een daartoe speciaal aan te wijzen commissie.

Aanvankelijk was het mijn bedoeling dat tot de instelling van een dergelijke commissie eerst zou worden overgegaan, nadat de hoofdstad onzer provincie zou zijn bevrijd. Nu echter is te voorzien, dat de bevrijding van Arnhem nog eenigen tijd op zich kan laten wachten, heb ik besloten thans reeds een commissie in te stellen.

Aan Professor Dr. J.D.M. Cornelissen, hoogleeraar aan de R.K. Universiteit alhier, heb ik verzocht het voorzitterschap van deze commissie op zich te willen nemen, aan welk verzoek Professor Cornelissen reeds heeft voldaan. De Commissie zal uit vijf leden bestaan.

Gaarne zal ik van U vernemen of U bereid zijt in deze commissie zitting te nemen.

Voor de goede orde deel ik U mede, dat ik een gelijk verzoek heb gericht tot:

den Heer W.H. van der Putten te Winssen,
Heerraad van het Polderdistrict Rijk van Nijmegen en
Maas en Waal;

den Heer G.A. van Drunel te Wamel
Wethouder der gemeente Wamel
en

den Heer L.A. van Hocke, arts te Wamel.

en dat als secretaris der Commissie is aangewezen Mr. F.K.R.C. Sasser
werksaam ter Provinciale Griffie alhier.

Uw antwoord zal ik gaarne spoedig ontvangen.

DE WVD COMMISSARIS DER KONINGIN
IN DE
PROVINCIE GELDERLAND, 1

Den Heer W. van Elk,
Burgemeester der Gemeente
Bemmel te
Bemmel.

En eind 1947 was het aantal ontslagen burgemeesters opgelopen tot 509 ! Onder de ambtenaren in alle overheidssectoren bedroegen de zuiveringsontslagen 17.306 personen !
Wat 'n omvang ! Wat 'n schaamte !

Tot slot

Op donderdag 22 november 1945 vindt de 1^e vergadering van de Bemmelse gemeenteraad ná de bevrijding plaats en daarin wordt een kort overzicht gegeven van hetgeen de afgelopen jaren heeft plaatsgevonden.

	<u>1^e VERGADERING VAN DEN GEMEENTERAAD.</u> <u>na de bevrijding van het Duitse land.</u> op _____ dag 22 November 1945, des na middags 7½ uur. De voorzitter, burgemeester W. van Elk opent de vergadering met het ambtsged. Met hem zijn ter vergadering aanwezig de secretaris en alle leden. De voorzitter wenscht een kort overzicht te geven van hetgeen in het afgelopen jaar heeft plaatsgevonden. In September 1944 splitste de frontlinie de gemeente in tweeën. Een gedeelte werd bevrijd, een gedeelte bleef in Duitse handen. Ongeveer 80 mannen konden in Rossum blijven om de belangen der burgerij te behartigen. Deze belangen waren echter ondergeschikt aan de militaire belangen. Wat dat betreft, heeft men bij de verplichte evacuatie ondervonden. De bevolking van Angeren en Boornberg werd door de Duitsers naar den Achterhoek en het Noorden des lands afgevoerd. De burgers in het bevrijde gedeelte der gemeente evacueerden naar Maas en Waal, Brabant, tot zelfs ver in België. De terugkeer der bevolking was in handen van Militair Gezag, waar men zeer bureaucratisch tewerkging. De meesten keerden dan ook terug langs officiële wegen. Toen het einde van Mei 1945 kon de opbouw van onze waar getolte gemeente beginnen. Alvorens daarover een en ander te zeggen, memoreert de voorzitter de houding van het personeel ter gemeente-secretarie tijdens de bezetting. Twee onderduikers waren jaren lang werkzaam op het gemeentehuis. Met "goede" ambtenaren van het arbeidsbureau werden goede betrekkingen onderhouden om jongens uit Duitsland te houden. De "algemeenere" werd om den tuin geleid. Valsche persoonsbewijzen werden verstrekt en dat het bevolkingsregister momenteel in de war ligt is grotendeels te danken aan het werk dat geschiedde voor onderduikers en opgeroepen voor "arbeidsinzet" in Duitsland. De voorzitter brengt een woord van hulde aan secretaris en secretarie-personeel. Ook de politie stond voor een moeilijke taak. Want het eenigszins mogelijk was, b.v. bij nazis werd gewaarschuwd. Ook de politie verdient een woord van hulde. Het aantal door oorlogshandelingen gedooden in de gemeente bedraagt 94. Een woord van deernis past hier voor hen die de bevrijding met hun eigen leven moesten betalen en voor de nagelaten familieleden voor het gemis van hun dierbaren. De voorzitter wijkt vervolgens eenige beschouwingen aan de opbouw der gemeente: Einde Mei kon, zeer primitief worden begonnen. Tien à twaalf mannen meldten zich op het hulpgemeentehuis te Rossum. Er was niets, geen gereedschappen, geen ligging, geen eten. De opbouwers van 10 braken zich in een maand tijds uit tot honderden.
<u>Overzicht voorzitter.</u>	
<u>Secretarie-personeel.</u>	
<u>Politie.</u>	
<u>Oorlogs-slachtoffers</u>	
<u>Opbouw.</u>	

1^e pagina van raadsverslag 22 november 1945.

Naschrift

Bij het onderzoek van de betreffende dossiers, documenten en relevante literatuur en bij het samenstellen van deze publicatie voel je de kracht waarmee onze ouders de ellende van de Duitse bezetting, de evacuatie, de terugkeer en de wederopbouw hebben weerstaan.

In onze tijd van welzijn en een 'verzorging van de wieg tot het graf' mogen we blijvend trots op hen zijn. Een diep respect voor al degenen die hier bij betrokken waren is op z'n plaats. *En....hoe trots mag je op je vader zijn?*

Met dank aan Adri Stuart, redactielid van het Kringblad, voor zijn deskundige bijdrage.

Bronnen

Persoonlijk archief van W. van Elk (in beheer bij Gijs van Elk).

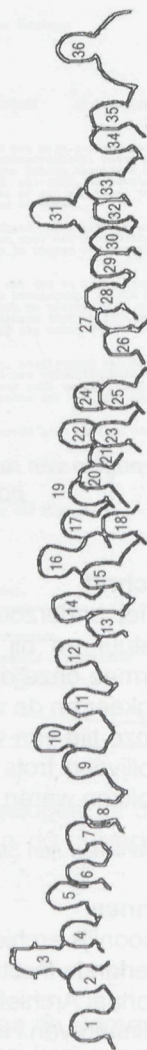
Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie Amsterdam.

Nationaal Archief Den Haag.

Ferdinand van Hemmen, *Motor van het Dorpsleven*, Bemmelen, december 2000.

Peter Romijn, *Burgemeesters in oorlogstijd*, april 2006.

Schoolreisje ca. 1930

Een groep van 31 kinderen uit de hoogste klassen van de lagere school in Haalderen ging op schoolreisje naar Schiphol. Het was 1929 of 1930. Een geliefd uitstapje in die tijd voor de kinderen, maar niet voor meester Clerkx. Die vertelde eens dat hij liever drie dagen op school was dan één dag met de kinderen op stap. Maar hij deed het toch, omdat de kinderen het zo fijn vonden. In Bemmelen gingen ze niet op stap, want meester Akkermans zei dan: "wat heb ik aan dat gesjouw". De kinderen zijn geboren tussen 1917 en 1920 en ze zaten in klas 6 of klas 7. De laatste klas was er voor de kinderen die te jong waren om van school te gaan. Natuurlijk moest er als herinnering aan die dag met de hele groep worden geposeerd bij een vliegtuig. De naam Fokker en verder PH is te lezen. Aan de hoedjes van de dames te zien waren er drie "juffrouwen" en ook nog twee "meesters". De meisjes hebben allemaal lange kousen en dezelfde schoenen aan. De jongens een "korte" broek en knie- of lange kousen.

De foto is afkomstig van de familie van Dora Verhoeven, die werd geboren in 1917 in Haalderen en als zesde vanaf links op deze foto staat.

De volgende namen zijn bekend, met dank aan mevrouw Nelly Stuart-Peters.

1. Cato Gerdtsen?, 2. Mientje Wilting, 3. Meester Clerkx, 4. onbekend, 5. Marie Roerdink, 6. Dora Verhoeven,
7. Mientje Wiltink (van Klein Baal), 8. Anneke Stuart, 9. Aad Spanbroek, 10. Juffrouw Janssen, 11. onbekend,
12. Tonnie Rikken, 13. Kees van Loon, 14. Nellie Peters, 15. Jan van Loon, 16. Juffrouw Plaggenborg, 17. Frans Wiltingh, 18. Bertus Kamps, 19. onbekend, 20. Toon Alofs, 21. onbekend, 22. onbekend, 23. onbekend, 24. Wim Visser, 25. Jan Peters, 26. Bertus Berns, 28. Jan Peek, 29. Theo of Stef Razing?, 30. Jan Janssen, 31. Meester Schaminee, 32. Hentje Derksen, 33. Piet Schouten, 34. onbekend, 35. onbekend, 36. onbekend.

Weet u meer over deze foto te vertellen, dan horen wij dat graag van u.

Maria Janssen-van Gelder

De Vondeling en het Kantoor

Marijke Hermesen-Jansen

De Vondeling en het Kantoor, het zou een titel van een boek kunnen zijn, maar dan wel een heel dun boekje en zeker geen happy end.

Het huis aan de Zandsestraat in Bemmelen met aan de gevel het bord 't Kantoor, zal bij veel mensen uit Bemmelen wel bekend zijn.

Er gaan diverse verhalen rond in Bemmelen over hoe die naam is ontstaan. In 1780 was het een heel ander huis, een boerderijtje met een rieten dak.

Op onderstaande foto ziet u het huis rond 1900 met voor het huis Egbertus van Neijenhoff (in mijn familie niet anders genoemd dan: Bart van 't Kantoor). En op de fiets slager Smulders.

Boerderij 't Kantoor omstreeks 1900.

Vier generaties Van Neijenhoff (schrijfwijze ook: Neijenhof, Nijenhof) hebben in dat huis gewoond. In 1780 woonden daar een van mijn voorouders Gerrit van Nijenhof, gehuwd met Jacoba Hendriks. Gerrit was dorpsschrijver en in zijn huis werden vergaderingen gehouden en er vonden verkopen en verpachtingen plaats. Zo ontstond de naam het kantoor.

Gerrit en Jacoba kregen vijf kinderen, waarvan er een, Egbertus van Nijenhof, in het huis bleef wonen. Hij trouwde op 19-8-1810 met Anna Maria Stuart. Ze kregen zes kinderen waarvan de eerste werd geboren in 1811 en de laatste in 1825. Het geluk was niet met hen. In 1819 brak er in Bemmeler de zeer besmettelijke ziekte dysenterie uit, ook wel rode loop genoemd. Als eerste gezin in Bemmeler trof het de familie Van Nijenhof. Een vreselijke ziekte, gepaard gaande met veel pijn. De drie oudste kinderen uit het gezin overleden eraan: Gerhardus elf jaar oud, Petrus vijf jaar oud en Theodorus drie jaar oud en alle drie in dezelfde maand, september 1819. Ze hadden nu nog een kind, Jacoba, van twee maanden. In 1821 werd zoon Gerrit geboren.

En dan wordt het 1822. In de vroege ochtend van 5 juli gaan Jan Hegh en Johannes Gerritsen op weg naar hun werk. Ze komen rond drie uur in de ochtend langs het huis van de familie Van Nijenhof als ze een kind horen huilen. Ze keren om en vinden voor het huis onder het grote raam een opgebakkerd kind.

Hieronder de volledige tekst van het proces-verbaal over de vondeling in Bemmeler.

Proces Verbaal

Op den vijfden july des jaars achttienhonderd twee en twintig des morgens ten vijf uren wierd mij ondergetekende Schout van Bemmeler berigt dat er bij het huis van Egbertus van Nijenhof arbeider wonende te Bemmeler nummer dertien een kind was te vondeling gelegd, aanstonds begaf ik mij naar de aangewezen plaats en bevond dat kind hetwelk intusschen op order van de Heer Assessor Rombout van Riemsdijk door gezegde Egbertus van Nijenhof in huis was genomen, te zijn van het mannelijk geslacht naar gissing drie weken oud, gekleed in een rood gestreept katoene borstrokje met paars bonte katoene mouwen, en een paars gestreept strookje om den hals van hetzelfde, een gebreid wolle borstrokje op onderscheidene plaatsen gestopt, van boven met grijs linne omzet, een oud katoene versleten hemdje met gemeene kant om de mouwen.

Op het hoofd een diemerte ondermuts, een linnen tusschen mutsje met een gemeen kantje en een wit bont met fiolet bloemen gekleurd katoene zogenaamd klapmutsje.

Om den hals een witte katoene geruite op onderscheidene plaatsen gelapte doek opgebakkerd in een stuk van een oude wolde deken een stuk van een flemme lap een roode baayen, verslete doek een stuk van een linnen doek en een groven ouden pellen gelapte doek.

Alle welke goederen nauwkeurig geexamineerd hebbende, niet geteekend of gemerkt zijn, terwijl in het mutsje is gevonden een briefje waarop in slecht schrift geschreeven "dit kient is rooms en niet gedoopt", welk briefje met afschrift van dit Proces Verbaal onder de archieven is gedeponeerd.

En kompareerden Jan Hegh arbeider wonende te Bemmeleroud zes en dertig jaren en Johannes Gerritsen arbeider mede te Bemmeleroud vier en twintig jaren welke verklaarden dat zij heden des morgens van dezen dag even na drie uren willende gaan maayen en het genoemde huis van Egbertus van Nijenhof passerende, een kind hadden horen schreyen, en zij dus naar dat huis hadden omgezien, en kort bij het huis onder het grote raam hadden gevonden, een opgebakkerd kind verklarende hetzelfde te zijn dat hier voren is omschreven, dat zij lieden daarop genoemde Egbertus van Nijenhof hadden opgewekt als mede den heer Assessor van Riemsdijk daar in de buurt wonende.

Vervolgens heb ik Schout voornoemd het gemelde kind uit hoofde er geen huis tot opneeming van zodanige kinderen in de gemeente aanwezig is, provisioneel aan genoemde Egbertus van Nijenhof en deszelfs huisvrouw Maria Stuard ten koste der gemeente ter verpleging gelaten waarmede dezelfven zich hebben belast.

Van al hetwelk wij dat Proces verbaal hebben opgemaakt het welk de comparanten en Egbertus van Nijenhof ten teken van echtheid na duidelijke voorlezing nevens ons hebben geteekend. Maria Stuard verklaart niet te kunnen schrijven of teekenen.

Het origineel aan den Heer officier bij de rechtbank opgesonden was geteekend: J Hegh J Gerritsen E van Neijenhof

De schout voornoemd geteekend. J.F. de Ranitz

Voor kopij conform

De schout van Bemmeleroud

Zoals de schout al in het verbaal zegt "ten koste der gemeente ter verpleging gelaten". De gemeente Bemmeleroud had geen mogelijkheid om vondelingen onder te brengen, daarom sloten ze een contract met de familie Van Nijenhof, dat ze de vondeling zouden verzorgen, voeden, kleden, schoonhouden en opvoeden alsof het hun eigen kind was.

"ter koste der gemeente" hield in dat de gemeente meebetaalde aan de (op)voeding e.d. . De familie kreeg daartoe fl.15,60 per kwartaal (omgerekend nu : 147,- euro). De gemeente zou ook betalen voor medische kosten. Het echtpaar Van Nijenhof moest beloven het kind niet ter bezichtiging rond te dragen. Wat wil zeggen dat ze niet mochten proberen

met het kind aalmoezen te krijgen. Ze moesten ook beloven het kind zes jaar te verzorgen.

Natuurlijk moest er ook aangifte van de geboorte worden gedaan, zo kreeg het kind een officieel bestaan in Bemmeler. De aangifte wordt gedaan door Jan Hegh en Jan Gerritsen en Egbertus van Nijenhof. Er wordt verwezen naar het opgemaakte proces verbaal en vervolgens: 'en aan welk kind de Schout heeft verklaard de voornaam te willen geven van Jan en de toenaam van Kantoor'.

Het anonieme kind heeft een naam en een geboorteakte en is inwoner van Bemmeler.

Het jaar achttien honderd twee en twintig, den *vijsen* *Julij*
ten *aan* ure des *voormiddags*, is voor ons *Schout* en
Ambtenaar van den Burgerlijken Staat van het Schoutambt van *Bommeler*
Provincie Gelderland, verschenen *Jan Hegh* arbeider *oud* *veertig* jaren
wonende te *Bommeler*, dewelke ons heeft vertoond een Kind van het *Bommeler*
geslacht, geboren den *vijsen* *Julij* *achttien* honderd twee en twintig
des *voormiddags* van hem *doelwit* *6* *zijn* gevonden
bijtens van van. Opgemaakt *Proces Verbaal* hier by gescreven
in het welk *h. d. d.* word gehouden. Voor alhier *geen* versien
en aan welk Kind *heeft* verklaard de voornaam te willen geven van *Jan*
en de toenaam van *Kantoor*

De gezegde verklaring en vertooning geschiedt in tegenwoordigheid van *Jan*
Gerritsen arbeider *oud* *veertig* jaren, en van *Egbertus van Nijenhof* arbeider
wonende te *Bommeler*, *oud* *vijsen* *Julij* *achttien* honderd twee en twintig
oud *vijsen* *Julij* *achttien* honderd twee en twintig
Na gedane voorlezing van de tegenwoordige Geboorte-Akte aan des deklaratant en
aan de getuigen, hebben *deklaratant* *en* *getuigen* *gehoord* *en* *gehoord*

J. Hegh
J. Gerritsen
E. van Nijenhof
De Schout voornoemd,
J. den Ham

Geboorteakte Jan Kantoor, geboortedatum onbekend, aangegeven op 5 juli 1822.

Waarom heeft iemand dit kind te vondeling gelegd? We zullen dit nooit zeker weten. Maar dat er veel zorgen en verdriet over waren, lijkt me duidelijk. Jan Kantoor is, zoals ook op de akte staat vermeld, waarschijnlijk in Bemmeler geboren. Je kon met een pasgeboren baby natuurlijk midden in de nacht niet zo ver gaan lopen. Waarschijnlijk is het dus niet al te ver uit de buurt geweest dat hij geboren is. We weten het niet. Misschien hebben zijn vader/moeder wel gedacht dat hij bij de familie Van Nijenhof welkom zou zijn gezien het verlies van drie van hun eigen kinderen. Misschien woonden ze wel zo dicht in de buurt dat ze het kind nog konden volgen. De grote armoede in die tijd

zal ook zeker een reden zijn geweest. Het was een tijd van besmettelijke ziektes, ziektes onder het vee, misoogsten op het land.

Maar de kleine Jan Kantoor had na een slecht begin weer goede vooruitzichten. Hij groeide op en zal Egbertus van Nijenhof en Maria Stuart zeker papa en mama genoemd hebben. Ook waren daar nog zijn 'zus' Jacoba, zijn 'broer' Gerrit en de in 1825 geboren Peter, mijn overgrootvader. Hij zal met ze gespeeld hebben zoals broers en zussen dat doen.

Verdere zoektocht

Nieuwsgierig hoe het verder met hem is gegaan, ben ik gaan zoeken in archieven. Was hij getrouwd, had hij kinderen, wanneer is hij overleden? De zoektocht is maar kort en het schokt me. In het bevolkingsregister van Bemmeloord kom ik hem in 1825 nog tegen, nog steeds bij de familie Van Nijenhof op (huis)no. 13. Verder tref ik hem in Bemmeloord niet meer aan.

Dan verder zoeken, elders in Gelderland dan; zover weg ging men in die tijd niet. Maar nee. Uiteindelijk vind ik hem als overleden in Veenhuizen, gemeente Norg in Drenthe. Het zal toch niet waar zijn.

Veenhuizen

In 1823 werd er in Drenthe in de gemeente Norg een drietal gestichten gebouwd met werkplaatsen, boerderijen, gevangenissen enz. Dat kreeg de naam Veenhuizen.

Het werd gesticht door Johannes van den Bosch, zoon van een steenfabrikant en chirurgijn uit de Betuwe. Hij was van mening dat de grote armoede vooral in de grote steden, de schuld was van die mensen zelf. Ze moesten leren om te werken en gezag te aanvaarden. Vele mensen hadden helemaal niets en gingen bedelen of werden landlopers. Dat was bij

Veenhuizen 3.

wet verboden. Johannes van den Bosch dacht een oplossing te hebben. In het noorden van het land was nog veel onontgonnen grond. Als al die werklozen, landlopers en arme gezinnen nu eens daar naartoe werden gebracht en dat land gingen ontginnen, dan zouden de problemen in de

steden opgelost zijn. Ze waren dan af van al die bedelaars enz. en de armen, landlopers en verlaten kinderen zouden beschaving bijgebracht krijgen.

Om een en ander te financieren werd de "Maatschappij van Weldadigheid" opgericht. Om de mensen onder te brengen werden er drie enorme gebouwen neergezet, een vierkant met zijdes van 145 meter. Met een binnenplaats.

Aan de buitenkant van het gebouw woonden mensen die vrijwillig kwamen en ambtenaren. Aan de binnenkant waren 13 ambtenaarsvertrekken, 12 zalen voor wezen of bedelaars, 6 woningen voor zaalopzieners. Op het land buiten de gebouwen waren 18 hoeves waar meerdere mensen werkten. De gebouwen werden gesticht genoemd met nummer 1, 2 en 3. Al snel bleek dat het financieel niet haalbaar was en werden er contracten gesloten met de overheid zodat burgemeesters arme gezinnen, wezen, vondelingen, landlopers en bedelaars gedwongen konden laten opnemen. Wezen en vondelingen werden pas opgenomen vanaf zes jaar.

En zie daar in Veenhuizen in gesticht drie kom ik Jan Kantoer weer tegen. Hij komt er te wonen in 1828 tussen 600 andere kinderen in de leeftijd van 6 tot 21 jaar. Op 30 juni 1828 schrijft de burgemeester van Bemmelen een brief aan de "Maatschappij van Weldadigheid" dat hij een kind uit Bemmelen genaamd Jan Kantoer zal opzenden naar Veenhuizen. En op 7 juli 1828, twee dagen na zijn zesde verjaardag is hij dan opgezonden. Wat een triest leventje.

Waarom moest hij naar Veenhuizen, was het omdat zijn pleegvader Egbertus van Nijenhof drie maanden daarvoor was overleden en kon Maria het alleen niet aan of was het omdat hij zes jaar was en de burgemeester het contract met Veenhuizen uitvoerde?

Naamlijst van eene Vondeling die uit de Gemeente Bemmelen op den 7^{en} July naar de Gesticht Veenhuizen is opgezonden.

<i>Naam</i>	<i>Geboorte plaats</i>	<i>Datum van geboorte</i>	<i>Van waar opgezonden</i>	<i>Opmerkingen</i>
<i>Jan Kantoor</i>	<i>Bemmelen</i>	<i>7^{en} July 1828</i>	<i>Bemmelen</i>	<i>(1ste Gst gesticht met de H^{er} van Bemmelen de Jong 1828. 1828.</i>

Naamlijst van eene vondeling uit de Gemeente Bemmelen.

Jan Kantoor is dus de 7^e juli opgezonden en hij komt aan in Veenhuizen op 17 juli 1828. Een reis van tien dagen. Het was in die tijd een hele onderneming. Jan is waarschijnlijk eerst naar Amsterdam gebracht en vandaar met een boot over het IJsselmeer en vervolgens met een trekschuit naar Veenhuizen. Hij komt in Gesticht 3. Jan is zes en heeft een zware reis achter de rug.

En dan breekt er in Gesticht 1 dysenterie uit, de zeer besmettelijke ziekte die ook wel rode loop wordt genoemd. In Gesticht 1 wordt de ziekte vrij snel onderdrukt, toch sterven er 32 kinderen. Ook in Gesticht 3 breekt de ziekte uit en duurt daar veel langer. Van de 600 kinderen sterven er honderd en elf onder wie Jan Kantoor.

Het is dan 10 augustus 1828. Hij woont er nog geen maand. Hij zal zeker ook in Veenhuizen begraven zijn, de gestichten hadden een eigen kerkhof. Alleen beampten e.d. kregen een steen op hun graf. De bewoners werden zonder kist begraven, de katholieken aan een kant van een pad en de protestanten aan de andere kant. De begraafplaats werd spottend "het vierde Gesticht" genoemd.

NB: Het verhaal over Veenhuizen is zeer beknopt, wilt u er meer van lezen dan is er het boek van Suzanna Jansen "Het pauperparadijs; een familiegeschiedenis" en het boek "De proefkolonie" van Wil Schackmann.

Overlijdensakte

In de burgerlijke stand van de gemeente Norg vinden we tenslotte zijn overlijdensakte..

86
90. Op heden den Elfden der maand Augustus Achtienhonderd acht en twintig des voormiddags te Elf uren zijn voor mij Mr. Johannes Tonckens Burgemeester Ambtenaar van de Burgerlijke Stand der gemeente Norg, Canton Assen, Provincie Drenthe, verschenen Jan Emmelot oud acht en dertig Jaren van beroep zaalopziener en Jan Rutten oud drie en veertig Jaren van beroep wijkmeester beide woonachtig aan het derde Etablissement der Maatschappij van Weldadigheid te Veenhuizen in de gemeente Norg, bekenden der natemelden overledene dewelke ons hebben verklaard dat : Jan Kantoor, zonder beroep aan bovengenoemd Etablissement woonachtig, aldaar gisteren den tienden dezer, des voorde middags te 10 uren in den ouderdom van ongeveer zes jaren is overleden. De declaranten verklaarden verder dat zij de juiste geboortedag en plaats van de overledene, alsmede namen en woonplaats van zijne ouders niet konden opgeven omdat hun zulks alles onbekend was maar dat den overledenen den zeventienden Julij dezes jaar van den stad Nijmegen Provincie Gelderland was aangekomen. Eindelijk hebben de declaranten deze acte, nadat hun dezelve behoorlijk was voorgelezen, nevens ons Burgemeester ondertekend.

Nº 90. Op heden den Elfden der maand Augustus Achtienhonderd acht en twintig des voormiddags te Elf uren zijn voor mij Mr. Johannes Tonckens Burgemeester Ambtenaar van de Burgerlijke Stand der gemeente Norg, Canton Assen, Provincie Drenthe, verschenen Jan Emmelot oud acht en dertig Jaren van beroep zaalopziener en Jan Rutten oud drie en veertig Jaren van beroep wijkmeester beide woonachtig aan het derde Etablissement der Maatschappij van Weldadigheid te Veenhuizen in de gemeente Norg, bekenden der natemelden overledene dewelke ons hebben verklaard dat : Jan Kantoor, zonder beroep aan bovengenoemd Etablissement woonachtig, aldaar gisteren den tienden dezer, des voorde middags te 10 uren in den ouderdom van ongeveer zes jaren is overleden. De declaranten verklaarden verder dat zij de juiste geboortedag en plaats van de overledene, alsmede namen en woonplaats van zijne ouders niet konden opgeven omdat hun zulks alles onbekend was maar dat den overledenen den zeventienden Julij dezes jaar van den stad Nijmegen Provincie Gelderland was aangekomen. Eindelijk hebben de declaranten deze acte, nadat hun dezelve behoorlijk was voorgelezen, nevens ons Burgemeester ondertekend.

Bronnen:

Suzanna Jansen, *Het pauperparadijs; een familiegeschiedenis*, 2008.

Wil Schackmann , *De proefkolonie*, 2006 en 2008.

Het gevangenis museum in Veenhuizen.

Gemeentearchief van Bemmelen.

Provinciaal Archief Assen.

<http://www.wiewaswaar.nl>

<http://www.genver.nl>

<http://www.suzannajansen.nl>

<http://www.deproefkolonie.nl/>

De geschiedenis van De Boel in Nijmegen-Ressen archeologisch ontrafeld

Door Arjan den Braven en Peter van den Broeke.

In april 2000 werd boerderij De Kleine Boel te Nijmegen-Ressen – ondanks de status van gemeentelijk monument – geveld door de slopershamer. In mei 2004 onderging de nabijgelegen boerderij De Grootte Boel hetzelfde lot. Het is achteraf wrang te moeten constateren dat deze boerderijen niet hadden hoeven te verdwijnen. Anderzijds vormde juist de sloop ook een enorme stimulans voor nieuw onderzoek naar de oorsprong van deze boerderijen die

ooit samen het adellijke goed Den Boel hebben gevormd. Het landgoed had een enorme omvang.

Kaart met de kadastrale situatie in 1832, met daarop de percelen aangegeven die horen bij Den Boel (later aangeduid met De Kleine Boel) en De Grootte Boel. De gezamenlijke oppervlakte geeft een goede indruk van de oorspronkelijke omvang van het landgoed Den Boel.

Tekening: gemeente Nijmegen / Arjan den Braven (BAMN).

Omdat het terrein tijdens de Tweede Wereldoorlog een belangrijke rol heeft gespeeld in de operatie Market Garden is na de sloop van de boerderijen een uitgebreide munitieaanwinning op het terrein verricht. Daarbij zijn grote terreindelen machinaal van de bovengrond ontdaan, onder archeologische begeleiding van Bureau Archeologie en Monumenten van de gemeente Nijmegen (BAMN).

De vondsten die bij de begeleiding van dit werk werden gedaan, maakten duidelijk dat de historie van het landgoed wel eens verder terug kon gaan dan de 18^e eeuw, waarmee tot dan toe gerekend werd. Dit vormde de aanleiding voor de archeologische opgraving die hier met onderbrekingen tussen 2004 en 2006 is uitgevoerd.

In deze bijdrage worden de belangrijkste bevindingen van het archeologische onderzoek en het aanvullende historische onderzoek gepresenteerd. Het artikel vormt een samenvatting van het onderzoeksrapport.² Daar wordt dan ook naar verwezen voor een vollediger overzicht en voor de bronvermeldingen.

Historische gegevens over Den Boel

Voor de periode vanaf 1788 zijn veel historische gegevens beschikbaar, waarover uitvoerig is geschreven in de afleveringen 6/1 (1996), 10/1 en 10/2 (2000) van dit periodiek. Hieruit kan worden opgemaakt dat Den Boel een ontwikkeling heeft doorgemaakt van een hofstede met wellicht een classicistische tuin – en bewoners van aanzien – naar een boerenbedrijf van een meer bescheiden karakter.

Er zijn slechts enkele historische bronnen uit de 17^e eeuw die in verband kunnen worden gebracht met Den Boel. Het is vreemd dat het landgoed niet als zodanig wordt genoemd in de verpondingsregisters van Ressen uit 1649, ook al weten we door het archeologische onderzoek inmiddels dat het toen al wel bestond. Het landgoed dat nog het best voldoet aan de latere omschrijvingen wordt in de verpondingsregisters omschreven als een “*seeckeren bouwhoff, t’saemen groot sijnde 57 mergen*”, die door Henrick Dirckse voor meer dan 570 gulden – een aanzienlijk bedrag in die tijd – is gepacht van Joncker (Johan van) Balveren, heer van Lakenburg. Waarschijnlijk rekende men in de regio Nijmegen destijds met Gelderse morgen van 600 vierkante roede ofwel 8664 vierkante meter; het landgoed omvatte daarmee ruim 49 hectare! In 1729 vernemen we meer over het landgoed. In de ‘s *Gravenhaegse courant* van 23 mei dat jaar staat vermeld dat de hoog welgeboren heren D.J. Baron van Rhemen tot den Boel en Steven Baron van Deelen tot Lent het voornemen hebben over te gaan tot de verkoop van “*een zeer schoon en Adelyk Goed, DEN BOEL genaamd, geleege in den Ampte van Over-Betuwe, Kerspel Ressen*”. In een verkoopadvertentie van 24 juni 1729 wordt uitgebreider ingegaan op het landgoed “*bestaende in een zeer schoon Huys, Hof, Boomgaard, Stallingen, Plantagien, Bouw- en Weylanden; waer onder nog gehoord een Erfpagt van 20 gl. jaarlyks, in ‘t geheel groot 56 en een halve Margen*”.

In de topografische beschrijving van Gelderland van kort voor 1735 door Andries Schoemaker vernemen we wederom van Den Boel. Het originele manuscript van Schoemaker is in september 1944 helaas verloren gegaan bij

² J.A. den Braven / P.W. van den Broeke 2012: *Een hofstede op De Boel in Nijmegen-Noord; Archeologisch onderzoek naar de middeleeuwse en latere bewoning*, Nijmegen (Archeologische Berichten Nijmegen – Rapport 29); in gedrukte vorm verkrijgbaar via www.spa-uitgevers.nl.

een brand in het Rijksarchief te Arnhem. Van de passage over Den Boel is echter door R.D. Storm Buysing in 1943 een transcriptie gemaakt. Het huis wordt omschreven als *"een nieuw gebouw in Gelderland in de Betuwe tussen de stad Arnhem en Nimwegen omtrent tegenover Oosterhout; 't selve komt met zijn laanen aan de vaart, welke tussen Arnhem en Nimwegen ligt; 't behoort tegenwoordig aan eenen heer Smits"*. Met de genoemde vaart wordt de Grift bedoeld, die tot 1742 een belangrijke verbinding vormde tussen Nijmegen en Arnhem. Den Boel was niet het enige voorname landgoed dat aan de Grift was gelegen. Van de weg langs het kanaal wordt in de 19^e eeuw nog vermeld dat deze *"op vele plaatsen met nette woonhuizen of sierlijke buitenverblijven bekransd is."* Vanaf het tweede kwart van de 18^e eeuw zijn er veel historische stukken bekend waarin personen worden genoemd die in verband worden gebracht met Den Boel. Het is niet altijd duidelijk of de genoemde persoon eigenaar is van Den Boel, of dat het gaat om (een kind van) een pachter of knecht. Wel is duidelijk dat het landgoed niet alleen gebruikt wordt als luxe buitenverblijf, maar dat het ook een belangrijke agrarische component heeft. Uit het eind van de 18^e eeuw is kaartmateriaal bewaard gebleven waarop het landgoed staat afgebeeld. Op de kaart van Van Hooff van rond 1775 staan bij Den Boel twee gebouwen, een vierkante

tuin en een boomgaard afgebeeld. Ook de Ressense Wal en een met bomen beplante oprit die uitkomt op de Grift zijn duidelijk herkenbaar. De kaart van Van Hooff is in 1783 in iets gewijzigde vorm overgenomen in de Hottinger-atlas. De tuin van Den Boel zou volgens die kaart een classicistische opzet hebben gehad.

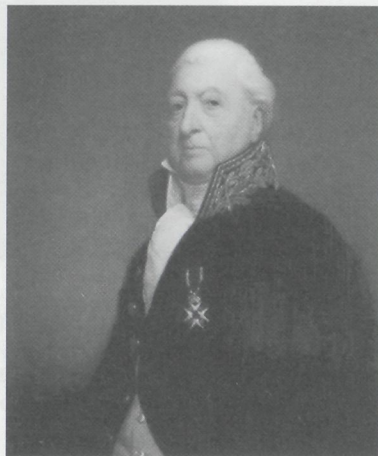
Detail van de kaart van Van Hooff van rond 1775. Het noorden ligt hier naar links.

Foto: W. Overmars.

In vergelijking met de verkoopomschrijving uit 1729 is de oppervlakte van het landgoed in de tussengelegen periode afgenomen van circa 57 morgen tot 40 morgen. Uit de periode 1788-1919 zijn diverse notariële akten en verkoopadvertenties in kranten bewaard gebleven die belangrijke informatie bevatten over Den Boel. Zo wordt Den Boel op 6 juni 1788 voor 6600 gulden verkocht aan Jan Venhorstingh en zijn vrouw Sophia Charlotta Picht. In de verkoopakte is sprake van *"een Heerenhuys, koets en Tuinmans huys,*

Duivevlugt, Hov, met een Boomgaard daar binnen, vijver, Slingerbosch een parceel weiland groot vier morgen agter het Slingerbosch, den Allee voor het Huys cum annexe bepotinge". Ten opzichte van 1783 valt de enorme oppervlaktereductie op: van circa 40 morgen in 1783 naar slechts 6 morgen in 1788! Dit doet vermoeden dat het landgoed tussen 1783 en 1788 is opgesplitst, vermoedelijk in het deel met het herenhuis (waarvan de opvolger bekend zal staan als De Kleine Boel) en een schuur/boerderij met omvangrijke bouwgronden, iets ten zuiden hiervan (De Groote Boel).

Den Boel kent in de 18e en 19e eeuw een aantal rijke en veelal hooggeplaatste eigenaren. Eén daarvan is Paulus Baron Straalman die zich, samen met zijn vrouw Jacoba Pieterella Smits, tussen 1802 en 1820 de trotse eigenaar mag noemen van het "*Buitengoed van outs den Boel genaamt*". Straalman is afkomstig uit een aanzienlijk Amsterdams geslacht. Op 7 december 1815 wordt hij bij koninklijk besluit zelfs tot burgemeester van Nijmegen benoemd. Uit deze tijd is nog een schilderij met het portret van Straalman bewaard gebleven.

Portret van Paulus Baron Straalman (1753-†1828) uit de tijd dat hij eigenaar van Den Boel was (1802-1820). Foto: Museum Het Valkhof.

In de periode dat Baron Straalman eigenaar is van Den Boel stijgt de waarde van het landgoed. Op 2 oktober 1820 wordt het voor het aanzienlijke bedrag van 13.000 gulden verkocht.

Zes jaar later is de waarde echter opmerkelijk sterk gedaald. In 1868 is de waarde opnieuw afgenomen. De gebouwen verkeren dan in slechte staat. Tijdens de verkoop wordt zelfs rekening gehouden met de sloop van de gebouwen. Het restant van het herenhuis wordt inderdaad korte tijd na de verkoop afgebroken. Op vrijwel dezelfde plek wordt in 1869 een boerderij gebouwd, die vanaf deze tijd als De Kleine Boel bekend zal staan. Deze eenvoudige boerderij van 22 x 11,5 m blijft tot aan de sloop ervan in 2000 vrijwel ongewijzigd.

Was het landgoed Den Boel in de 18^e eeuw nog een luxe buitenverblijf, waarvan een fraai aangelegde voortuin, een voorname duiventil, een slingerbos en een visvijver "*ter vermaak*" op een hoge welstand van de bewoners duidt, vanaf het midden van de 19^e eeuw ligt de nadruk duidelijk op het boerenbedrijf.

Zoals hierboven al is aangegeven, moet landgoed Den Boel ergens tussen 1783 en 1788 zijn opgedeeld in een luxe buitenverblijf – dat later ook Den Boel wordt genoemd – en een tot boerderij omgebouwde grote schuur met bijbehorende tuin, boomgaard/bos, akkers en weilanden.

*Boerderij De Kleine Boel vóór de sloop in 2000.
Foto: Collectie Historische Kring Bemmelen.*

Deze in 1871 ingrijpend verbouwde boerderij met bijbehorende percelen wordt in dit artikel aangeduid als De Groote Boel, de naam waarmee hij later ook op topografische kaarten voorkomt. Uit de kadasterkaart van 1832 blijkt dat het om een omvangrijke boerenhofstede moet gaan, die dan ruim 46 hectare omvat.

*Boerderij De Groote Boel voor de sloop in 2004.
Foto: Henry Hommes (BAMN).*

Na de onbedoelde sloop van De Groote Boel in 2004 herinneren anno 2013 alleen de overgroeide fundamenteën, samen met de vier bomen die eertijds voor de gevel stonden, nog aan het verleden van deze boerderij.

Archeologische bevindingen

De hiervoor besproken historische gegevens over het voormalige landgoed Den Boel gaan terug tot in de 17^e eeuw. Uit archeologisch onderzoek blijkt echter dat de oorsprong van dit luxe buitenverblijf al in de late middeleeuwen moet worden gezocht. Gedurende het onderzoek is een grote hoeveelheid vondsten geborgen, met name bij de archeologische begeleiding van de munitieaanleg. In totaal zijn er 14.116 vondsten gedaan, met een gewicht van ruim 469 kg.

Late middeleeuwen

De oudste sporen en structuren die wijzen op bewoning ter plaatse dateren uit de 14^e en 15^e eeuw. Daaronder zijn enkele hooibergen en waterputten, op de plek waar kaarten in de 19^e eeuw een tuinmans- of bouwmanhuis situeren. De standplaats van de eerste middeleeuwse boerderij mag gedacht worden op de plek waar ook de latere woningen stonden. Ze lijken te zijn gebouwd op een relatief laag punt in het landschap, een depressie die het laatste restant was van een restgeul uit de bronstijd. De achtereenvolgende bekende behuizingen kwamen in de loop der tijd wel op een hoger erf te staan. Behalve kunstmatige ophoging heeft ook de afzetting van Waalklei daaraan bijgedragen. De Betuwse dijken, die niet lang vóór de stichting van Den Boel voltooid waren, hielden niet alle jaren stand.

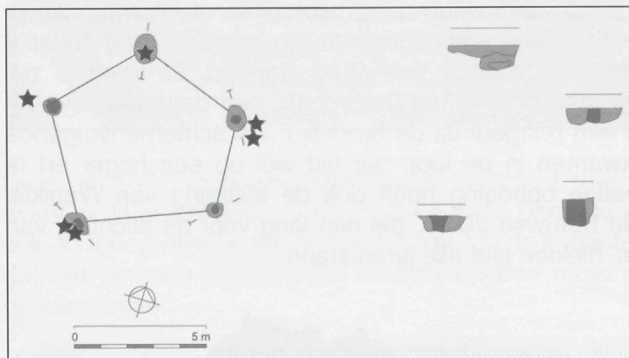
*Verzameling van
laatmiddeleeuwse potten
die waarschijnlijk als
muizenval zijn
ingegegraven. Foto: Rob
Mols (BAMN).*

Alhoewel resten van de laatmiddeleeuwse boerderij zelf lijken te ontbreken, wijzen de overige sporen en vondsten op agrarische bewoning. Zo duidt het laatmiddeleeuwse aardewerk, dat voor een groot deel bestaat uit grijsbakkende kannen, voorraadpotten en kommen, niet bepaald op een hoge sociale status en/of economische welvaart van de bewoners van Den Boel. Het regionaal bekende duurdere aardewerk uit deze periode, zoals het Spaanse goudlustermajolica, ontbreekt in ieder geval. Verder is het opmerkelijk dat onder het drinkgerei glaswerk volledig afwezig is, terwijl dit bij

de gegoede burgerij in Nijmegen in deze periode algemeen voorkwam. Mogelijk laat deze ogenschijnlijke tegenstelling zich verklaren doordat in de late middeleeuwen de heer van het landgoed zelf niet woonachtig was op Den Boel. Waarschijnlijk woonde op de hofstede een boer met zijn gezin die het landgoed in pacht had verkregen.

Tot de opmerkelijkste vondsten uit de vroege bewoningsperiode behoren ingegraven potten. Van deze voornamelijk grijsbakkende potten wordt aangenomen dat ze secundair dienst hebben gedaan als muizenval. Al in een 16^e-eeuwse tekst staat beschreven dat ingegraven potten bij (roeden)bergen een effectief bestrijdingsmiddel tegen muizen zouden vormen: *"rontomme de bergen delffdj eerde potten doende daerinne halff vol waeters, de muijsen diet in de bergen niet houden en mogen zij moeten drincken, zoo lopense in de potten soodat ghij se met vier oft vijffhondert op eenen nacht versmoort daerinne vindt liggende."*

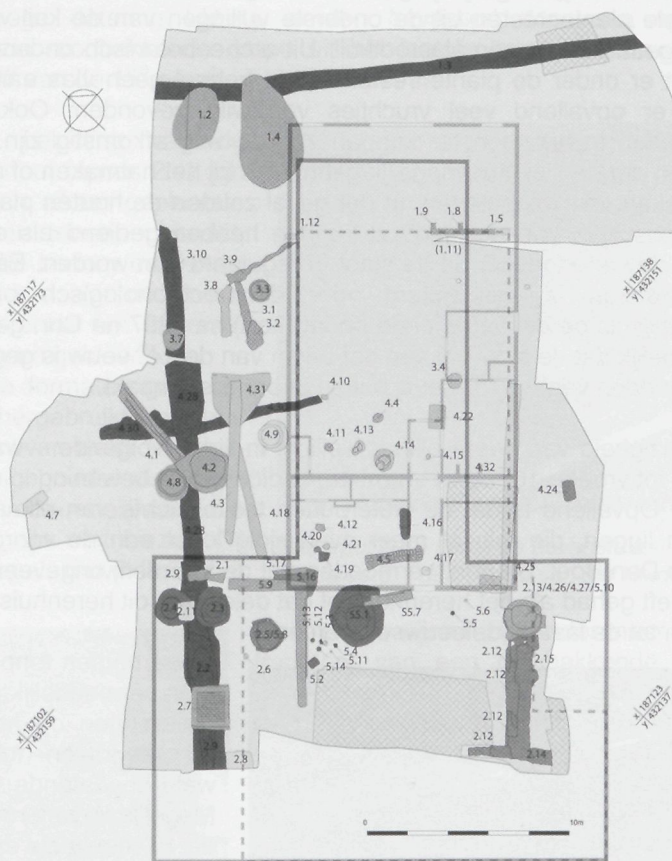

Grondsporen van vijfpalige roedenberg in het vlak (links) en in coupe (rechts). Met een ster is de positie van ingegraven potten weergegeven. Standaardhoogte voor de coupes: 8,70 m +NAP. Tekening: Arjan den Braven (BAMN).

Het gebruik van dergelijke muizenpotten is archeologisch bekend van onder meer De Stenen Kamer te Kerk-Avezaath en de Utrechtse wijk Leidsche Rijn, waar ingegraven potten een terugkerend fenomeen vormen bij boerderij-erven uit de volle en late middeleeuwen. Ze komen daar gegroepeerd voor aan de rand van het erf, meestal rondom roedenbergen of in kringgreppels rond hooimijten.

Ook de muizenpotten van Den Boel zijn in de buurt van roedenbergen gevonden. Daardoor is duidelijk dat dit deel van het erf in de late middeleeuwen werd gebruikt voor de opslag van hooi of van gewassen zoals graan. Bij de onderscheiden vijf- en zespalige roedenbergen ontbreekt een centrale staander. Dit lijkt typerend voor roedenbergen uit de 14^e en 15^e eeuw. Het laatmiddeleeuwse erf lijkt te worden begrensd door een ca. 1,7 m brede sloot. Tijdens de archeologische begeleiding kon deze sloot over langere afstand worden gevolgd. Hij loopt rondom een NW-ZO georiënteerd

rechthoekig terrein van ca. 40 m breed en meer dan 51 m lang. De zuidoostelijke begrenzing van dit erf kon tijdens het onderzoek niet worden vastgesteld. Het erf ligt min of meer parallel aan de Grift, gegraven in het begin van de 17e eeuw, die hier waarschijnlijk het tracé volgt van de oude, in oorsprong mogelijk Romeinse weg van Nijmegen naar Arnhem.

LEGENDA

- 14e - eerste helft 15e eeuw
- tweede helft 15e - eerste helft 16e eeuw
- tweede helft 16e eeuw - 17e eeuw
- 18e eeuw - eerste helft 19e eeuw

- tweede helft 19e eeuw - eerste helft 20e eeuw
- onbekend
- recent verstoord

- plattegrond van herenhuis Den Boel in 1810
- plattegrond van herenhuis Den Boel in 1832
- plattegrond van boerderij De Kleine Boel in 1869
naar opname uit 1965

Overzicht van de sporen ter plekke van de recente boerderij De Kleine Boel.
Tekening: Arjan den Braven / Jean-François Gentenaar (BAMN).

Ongeveer halverwege het laatmiddeleeuwse erf bevindt zich een NO-ZW georiënteerde sloot en een hierin uitgegraven slootkuil (spoor 2.2). Het erf wordt hierdoor opgedeeld in een noordwestelijk deel van ca. 40 bij 24 m en een zuidoostelijk deel van ca. 40 bij meer dan 27 m. De functie van de slootkuil is onduidelijk. De kuil is ruim een halve meter dieper uitgegraven dan de sloot; ze lijken gelijktijdig te hebben gefunctioneerd. Mede op basis van de vele plantenresten uit de onderste vullingen van de kuil werd aanvankelijk gedacht aan een vlasrootkuil. Uit archeobotanisch onderzoek blijkt echter dat er onder de plantenresten in het geheel geen vlas aanwezig is. Wel zijn er opvallend veel vruchtjes van wilg gevonden. Ook de vele takfragmenten in het monster kunnen van de wilg afkomstig zijn. Dit doet vermoeden dat de slootkuil mogelijk gebruikt is bij het natmaken of met water laten inweken van wilgentenen. In dat geval zouden de houten planken aan de noordoostzijde van de slootkuil kunnen hebben gediend als een schot waarmee de watertoevoer uit de sloot gereguleerd kon worden. Eén van de houten planken is bemonsterd voor dendrochronologisch onderzoek. Waarschijnlijk is de desbetreffende boom (kort) na 1297 na Chr. gekapt. Het is aannemelijk dat de slootkuil aan het begin van de 14e eeuw is gegraven en vóór het midden van de 15e eeuw buiten gebruik is geraakt.

De aanwezigheid van drie – elkaar wellicht in tijd opvolgende – waterputten uit de 15^e tot vroege 16^e eeuw vormt een indicatie van bewoning in de directe nabijheid. Opvallend is dat de waterputten ten opzichte van elkaar op een rechte lijn liggen, die min of meer evenwijdig loopt aan de voorgevel van herenhuis Den Boel. Dit doet vermoeden dat de boerderij ongeveer dezelfde ligging heeft gehad als het herenhuis, of dat delen van dit herenhuis zelfs nog teruggaan tot de laatmiddeleeuwse boerderij.

Coupe over waterput S5.1. Foto: BAMN.

Twee houten tonputten vormen vermoedelijk de oudste waterputten op het erf. Ze zijn gegraven tot in een waterdoorlatende grindlaag. Mogelijk is waterput S5.1 in de 15^e eeuw als eerste aangelegd. Voor de bekisting is een houten wijnton hergebruikt.

De ton is opgebouwd uit 18 duigen die door hoepels bijeen worden gehouden. De bodem bestaat uit zes planken waarin tien gaten zijn geboord om water door te kunnen laten.

Waarschijnlijk is de waterput uiteindelijk dichtgegooid met huishoudelijk afval. Uit de (boven)vulling komen in ieder geval zeer veel vondsten, waaronder maar liefst 596 aardewerkscherven en ruim 3 kg dierlijk bot. Onder het grijsbakkende aardewerk uit deze waterput bevinden zich opvallend veel kommen. Hoewel grijsbakkende kommen nog tot in de 16^e eeuw zijn gemaakt, dateert het aardewerk uit deze put vermoedelijk uit de 15^e eeuw. Deze vroege datering lijkt te worden bevestigd door een spaarzaam geglazuurde roodbakkende grape uit het laatste kwart van de 14^e of de eerste helft van de 15^e eeuw.

Voor de bekisting van de andere tonput (spoor 2.4) zijn twee boven elkaar geplaatste eikenhouten tonnen gebruikt, waarvan de bodem en deksel zijn verwijderd. Van de bovenste ton is enkel het onderste deel bewaard gebleven.

Gezien de formaten gaat het om een hergebruikte wijnton. De duigen van deze ton werden bijeengehouden door hoepels van vermoedelijk els, die vastgezet zijn met biezen (?) die de hoepels omwikkelden.

Waterput S2.4 nadat de bovenste ton is uitgeprepareerd. Foto: Rocco van der Heide (BAMN).

Onder in de wijnton zijn onder meer een groot fragment van een grijsbakkende pot, een ijzeren spijker en fragmenten van eierschalen aangetroffen. Na het in onbruik raken van de waterput is deze dus opgevuld met afval.

De kleine onderste ton is vermoedelijk een hergebruikte bierton. In de vulling van deze ton is een vrijwel complete roodbakkende kan gevonden, daterend uit de tweede helft van de 15^e eeuw. Het is aannemelijk dat deze is gebruikt bij het putten van water, aangezien een emmer niet gemakkelijk door de opening van de onderste ton past.

Waterput S2.4: detail van onderste ton met daarin roodbakkende kan. Foto: Willem Doodeheever (BAMN).

De volledige inhoud van de kan is gezeefd, waarbij de skeletresten van minimaal drie muizen en vijf padden zijn aangetroffen. De kadavers zijn waarschijnlijk pas na het buiten gebruik raken van de waterput in de kan terechtgekomen.

Direct naast tonput S2.4 bevond zich een ronde waterput met een bakstenen putwand die de opvolger van de tonput kan zijn. Deze waterput (spoor 2.3) is gefundeerd op een ronde houten standring die bestaat uit twee lagen van eikenhouten (?) planken. De planken zijn 1 tot 3 cm dik en zijn met ijzeren spijkers met elkaar verbonden. Het gaat om hergebruikt hout. Op basis van

de weinige vondsten kan voorzichtig geconcludeerd worden dat de waterput in de tweede helft van de 15^e eeuw is aangelegd en tot in de 16^e eeuw gefunctioneerd heeft.

Waterput S.2.3: a) de bakstenen putwand gezien naar het zuiden en b) de daaronder gelegen houten standring gezien naar het noorden (rechts). Foto:

BAMN.

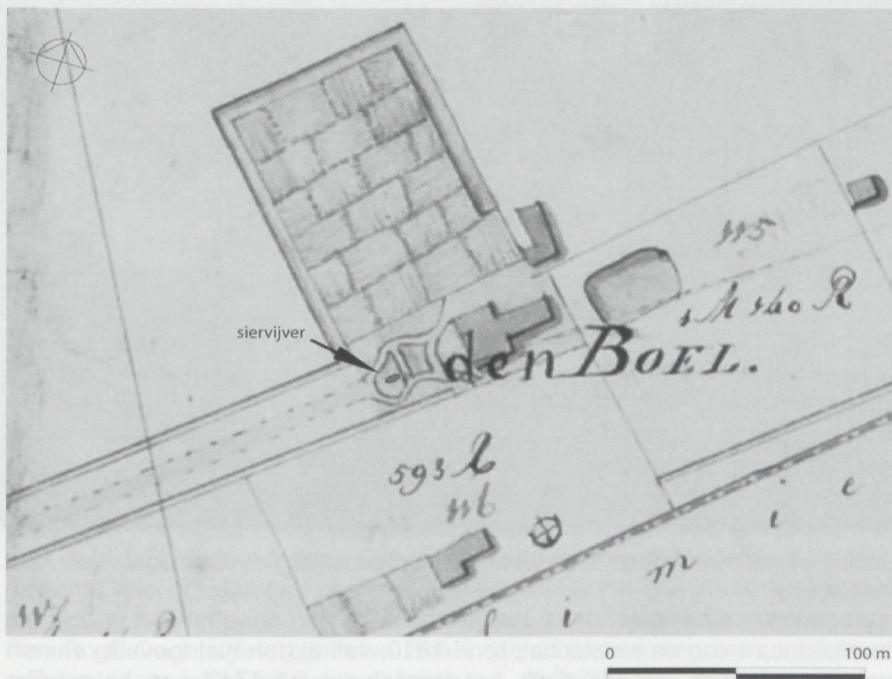
Nieuwe tijd

Bij de archeologische begeleiding van de munitieaanleg zijn betrekkelijk veel sporen en structuren uit de nieuwe tijd gevonden waarvan de documentatie noodgedwongen beperkt is gebleven. Bij de daaropvolgende opgraving kon een aantal sporen en structuren uitgebreider worden onderzocht. In totaal zijn bij het onderzoek acht waterputten en één beerput uit de nieuwe tijd vastgelegd. De meeste van deze sporen zijn vanwege hun (sub)recente datering nauwelijks onderzocht. Een beerput bij De Groote Boel was zelfs nog in gebruik tot de sloop van de boerderij in 2004!

Het oudste muurwerk dat tijdens het archeologische onderzoek is aangetroffen, behoort mogelijk tot de hofstede waarvan de oudste historische vermeldingen uit de 17^e eeuw dateren. De muurresten van het herenhuis die tijdens het archeologische onderzoek zijn teruggevonden, bestaan vooral uit dieper gelegen delen, zoals keldermuren en muurfunderingen. Blijkbaar is men bij de gefaseerde sloop tussen 1842 en 1868 vrij systematisch te werk gegaan, waarschijnlijk om zoveel mogelijk bouw materiaal nog te kunnen verkopen. Zo wordt in 1842 onder meer een aanzienlijke partij van circa 300.000 bakstenen te koop aangeboden, wellicht afkomstig van het voorhuis.

De in 18^e- en 19^e-eeuwse bronnen veelvuldig aangehaalde visvijver, die ook op de kadasterkaarten voorkomt, is het intensiefst onderzocht tijdens de archeologische begeleiding van de munitieaanleg. Het merendeel van de vondsten dateert uit (de tweede helft) van de 19^e eeuw. Daaronder zijn ook twee keramische netverzwaringen. Net buiten de visvijver zijn opvallend veel wijnflessen gevonden. Waarschijnlijk zijn deze flessen – ongetwijfeld nadat de inhoud ervan was opgedronken – in de visvijver gegooid en later met het uitbaggeren ervan op de kant terechtgekomen.

Bij het archeologisch onderzoek is bovendien een ongeveer gelijktijdig aangelegde kleinere vijver ontdekt die niet op de kaarten voorkomt. Hij valt bij projectie op de verpondingskaart van 1810 precies binnen het stelsel van kronkelige paden dat kenmerkend is voor de vroege landschapsstijl in de tuinarchitectuur, omstreeks de tweede helft van de 18^e eeuw. De vulling van deze siervijver omvat relatief veel botmateriaal en oesterschelpen. Het dateerbare vondstmateriaal bestaat uit aardewerk, glas, een pijpensteel, ijzeren spijkers en een leren schoenzool. Deze vondsten lijken enkel uit de tweede helft van de 18^e eeuw en het eerste kwart van de 19^e eeuw te dateren. Waarschijnlijk is de vijver ergens in deze periode opgevuld geraakt.

Uitsnede van verpondingskaart uit 1810 met daarop geprojecteerd de tijdens het archeologisch onderzoek aangetroffen siervijver. Gelders Archief / BAMN.

Tijdens het archeologisch onderzoek zijn van boerderij De Groote Boel alleen 19^e-eeuwse en latere bouwfases aangetroffen. De Groote Boel bestond in 1832 uit een boerderij en een direct noordwestelijk hiervan gelegen schuur. Uit het archeologisch onderzoek blijkt dat bij zowel de boerderij als de schuur opvallend grote bakstenen zijn gebruikt, die een laatmiddeleeuwse indruk maken. Het gaat echter om hergebruikte bakstenen, die mogelijk afkomstig zijn van het naastgelegen herenhuis, dat tussen 1842 en 1868 gefaseerd gesloopt is. Voor de tussen 1810 en 1832 gebouwde schuur zijn bij de oudste bouwfase juist kleine bakstenen gebruikt. In 1871 wordt aan de zuidwestzijde van de boerderij een gedeelte aangebouwd. Hiervan is tijdens het archeologische onderzoek de kelder gedocumenteerd.

Welvaart op Den Boel

Eén van de meest tot de verbeelding sprekende vondsten op Den Boel is een kleine muntschat van gouden en zilveren munten.

Muntschat met overwegend Spaanse munten gevonden bij De Kleine Boel. Foto: Rob Mols (BAMN).

De sluitdatum van de muntschat, rond 1610, valt al dan niet toevallig samen met de voltooiing van de Grift, het kanaal dat tot 1742 een belangrijke verbinding vormde tussen Nijmegen en Arnhem. Via een lange met bomen beplante oprijlaan kwam Den Boel uit op dit kanaal. Het is echter ook goed

mogelijk dat de muntschat aan de bodem is toevertrouwd vanwege oorlogsdreiging gedurende de Tachtigjarige Oorlog. De betrekkelijk geringe hoeveelheid vondsten uit de 17^e eeuw laat zich wellicht ook verklaren doordat de boerderij in deze periode door oorlogsgeweld in verval was geraakt. Enkele 17^e-eeuwse vondsten, waaronder een Spaans ruiterspoor, tekenpassers en een smeltkroes met loodresten (afkomstig van het gieten van musketkogels?), wijzen mogelijk op de aanwezigheid van soldaten.

Kandelaar van
Europees porselein uit
het einde van de 18^e
eeuw. Foto: Rob Mols
(BAMN).

Er zijn veel historische en cartografische bronnen die wijzen op het voorname karakter van de luxe buitenplaats die aan het begin van de 18^e eeuw uit de hofstede ontstaat. Het herenhuis, de siertuin en de vis- en siervijver, naast de in historische bronnen vermelde duiventil, vormen hierin belangrijke elementen. Onder de vondsten uit de 18^e en vroege 19^e eeuw bevindt zich veel materiaal dat dit beeld bevestigt. Hiertoe behoren de vele Goudse tabakspijpen van betere kwaliteit, de exclusieve voedselresten bestaande uit oesters, alsook enkele bijzondere voorwerpen, waaronder een sierdegen en een zilveren manchetsknoop met briljant geslepen steen. Op zichzelf al indicatief is bovendien een met goudluster versierde kandelaar in de vorm van een zuil.

Waarschijnlijk is dit stuk Europees porselein onderdeel geweest van een inktstel dat zal hebben bestaan uit één of meer kandelaars, een inktpot, een zandpot en een penhouder. In de 18e eeuw was een dergelijke *nécessaire à écrire* van porselein vermoedelijk alleen voor de rijken weggelegd.

Tot slot

Alhoewel het archeologische onderzoek naar de ontwikkeling van Den Boel in hoofdzaak beperkt is gebleven tot een inventarisatie van de gegevens, vormt het opgravingsrapport de eerste publicatie van enige omvang betreffende de landelijke bewoning in de regio Nijmegen. Het verdient aanbeveling om het vondstmateriaal – en dan met name de vele metaalvondsten – in de toekomst uitgebreider te onderzoeken en door middel van een publicatie te ontsluiten. Ook aanvullend historisch onderzoek is zeer gewenst. Hier ligt dan ook een mooie taak voor de Historische King Bommel, die zich in het verleden ook al heeft verdiept in de historische bronnen over Den Boel. Ongetwijfeld bevinden zich in de archieven nog veel onbekende verkoopakten, inboedel beschrijvingen en dergelijke die nieuwe gegevens kunnen verstrekken over het landgoed en zijn bewoners. Het laatste woord over Den Boel is dan hopelijk ook nog niet gezegd!

Aanwinsten

Het bestuur

De afgelopen tijd is onze collectie weer uitgebreid met een aantal documenten en objecten. Zo kregen we:

- De beschrijving en kaarten van de Atlas van Gelderland 1843,
- Een folder met het programma van Bemmeler 799,
- 2 DVD's met Dansen 1992 en 2000,
- Foto's van de dansmiddag,
- Mappen en notulenboek van de Bloemlezing 50 jaar bevrijd 1995,
- Een ordner met afleveringen van 'De Peddel, het mededelingenblad van de parochie Bemmeler.

Degenen die ons bovengenoemde spullen toevertrouwden, danken we vanaf deze plaats nog eens hartelijk.

Rabobank Clubkas Campagne 2013

Nol van Rossum, penningmeester

Op woensdag 17 april werd op feestelijke wijze de uitslag bekend gemaakt van de Rabobank Clubkas Campagne 2013. Voor onze Kring was er een prachtige uitslag.

Op onze vereniging werden 225 stemmen uitgebracht en aangezien iedere stem goed was voor € 4.00 kunnen we het mooie bedrag van € 900.00 tegemoet zien, bijna € 400.00 meer dan vorig jaar. Als bestuur zullen we er een mooie bestemming aan geven.

Voor degenen die wel een rekening bij de Rabobank hebben maar nog geen lid van de Rabobank Oost Betuwe zijn is het misschien toch te overwegen lid te worden, dit is gratis en u ontvangt een paar maal per jaar het magazine Dichterbij met nieuws van de Rabobank in de Betuwe en belangrijk voor ons u kunt volgend jaar op de Historische Kring Bemmeler stemmen.

Dank aan alle leden die op onze kring gestemd hebben.

Straatnamen in Bemmelen: agter het bos

Maria Janssen-Van Gelder

Nr. 17. een weg bekend onder den naam van agter het bos.	begint aan het eind der Loostraat vermeld onder no 5, en gaat agter om het erf van het huis Bemmelen en schiet bij het huis Strijdhagen in den weg no 4.	3 Klazze
---	---	-----------------

Tableau der Wegen.

In het "Tableau der wegen in de Gemeente van Bemmelen" uit 1825 is weg nr. 17 aangegeven als: "een weg bekend onder den naam van agter het bos". De weg wordt als volgt omschreven: "begint aan het eind der Loostraat vermeld onder no 5, en gaat agter om het erf van het huis Bemmelen en schiet bij het huis Strijdhagen in den weg no. 4.

Waar hebben we hier mee te maken? Op de verpondingskaart uit 1810 van het centrum van Bemmelen is de weg te volgen.

Verpondingskaart ca 1810.

Ongeveer in het midden van de kaart, zien we aan het eind van de Loostraat, bij de mooie bocht, de weg omhoog lopen naar De Plak. De weg links naar beneden is de weg no.17, die loopt tot Strijdhagen. Het gebied van huis Bemmelen was toen wat groter en er was nauwelijks bebouwing. We kennen deze weg nu als het Vossenhol.

Wanneer de naamsverandering heeft plaatsgevonden is niet te achterhalen. In 1954 heeft de gemeente de wijkenummering veranderd in een systeem van straten en nummers. Bij die verandering was de naam Vossenhol in gebruik. Zowel het Vossenhol als de Loostraat worden tegenwoordig doorsneden door de Herckenrathweg, zodat er nu zowel aan de noord- als aan de zuidkant van de weg een straat met dezelfde naam is. De Herckenrathweg werd aan het eind van de jaren '40 van de vorige eeuw aangelegd.

Uut de ouwe deus

Maria Janssen-van Gelder

De ouwe deus geet dicht

Vur de zestigste keer sinds 1991 bin ik mit de ouwe deus aon de geng gewes. Wat 'n tied: 22 jaor lang! Mar nou is 't gedaon. De deus geet dicht. 't Is mooi gewes.

Ok wel 'n bietje jammer, want d'r zit zoveul mois ien de deus um nog wel zestig keer mee veuruut te kunnen.

Ik begon ien 't allererste blad van de Historische Kring ien jannewaorie 1991 te schrijven over de mert die wer verbouwd wier. Lôtter he'k 't nog 'n paor keer over de mert gehad. Daor tussendeur is d'r vanalles aongehôld: straoten, huuzen, de A-15, de Betuwelijn, meziekmakers, enz. De mist verschillende zaken.

Dur de jaoren hin he'k niet veul reactie gehad op mien schriefsels. D'r waren minsen die 't wel leuk vonden, mar 't niet konden lêzen en minsen die vonden dat 't niet goed wier geschreven. Da's bes lastig bij dialect: 't is gin schrieftaol. As je 't helemaol fonetisch schrief kan zowat gin mins 't lêzen. Hardop lêzen help wel. En Bemmels praoten natuurlijk.

Onlangs is de mert wer aangepast aon de tied van nou. De auto's kunnen nou nèver de kerk de parkeergarage ien vur 'n plekske en op 't plein ku'j op 'n benkske zitten. Vurlopig is 't daor ien orde.

Zo zie je mar: ik begon mit de mert en ik sluit mit de mert. Ik laot 't d'r bij. De ouwe deus is dicht.

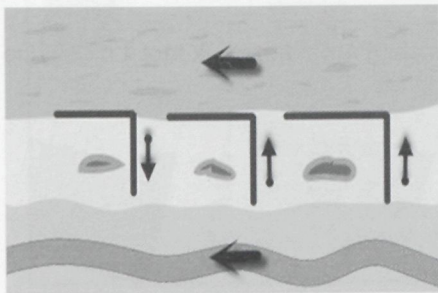
Lingewaard, dijk van een gemeente

Adri Stuart

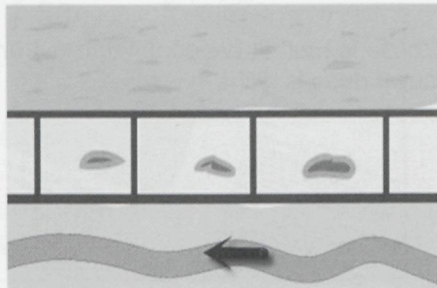
Op dinsdagavond 16 april gaf Ferdinand van Hemmen een boeiende lezing voor ca. 30 bezoekers over bovenstaand onderwerp. Het woord 'dijk' in de titel heeft twee betekenissen, nl. als een geweldige gemeente (om in te wonen) en zoals Ferdinand omschrijft: *"een gemeente met een uniek dijklandschap dat boekdelen vertelt over het eeuwenlange lot van de dijk, over slimme oplossingen om te kunnen overleven; een landschap dat boodschappen bevat voor de toekomst."*

Ferdinand wil de mensen graag bewust maken van het feit dat je anders om kunt gaan met water en dijken. Op zijn gebruikelijke en gepassioneerde wijze van vertellen (*"prachtig toch, mooi hè, misschien ben ik wel gek, dat moeten jullie maar zeggen"*) geeft hij de toehoorders les in het omgaan met het erfgoed van de dijken en het water door goed te kijken naar het verleden en zich daarbij een beeld te vormen over hoe men in die tijd tegen de natuur aankeek.

De inwoners van de Betuwe hebben door de eeuwen heen strijd geleverd tégen het water maar ook een strijd mét het water. De strijd tégen het water begon al bij de eerste permanente bewoners die op de oeverwallen de vruchtbare grond bewerkten en een poging deden tot waterbeheersing door dijken om de natuurlijke hoogten aan te leggen. Op deze plaatsen ontstonden de eerste buurtschappen en dorpen in het rivierenlandschap. Veel later komt het besef dat alleen door samenwerken de strijd tegen het water overwonnen kan worden. Dan ontstaat een systeem van gesloten dijken die de komgronden beschermen zodat die gecultiveerd kunnen worden. Voor de afwatering worden weteringen aangelegd: een Rijn-wetering voor het noordelijk deel van de Betuwe en een Waal-wetering voor het zuidelijk deel.

Strijd tegen het water: dorpspolders in wording.

Door samenwerking bij afdamming is het waterschap in wording.

De strijd mét het water werd op meerdere manieren gevoerd. Zo werden kaden en dijken aangelegd om kwelwater de ruimte te geven om als tegen-druk te fungeren bij hoog water, maar ook voor inundaties inzake militaire doeleinden teneinde de vijand tegen te houden. En verder speelde het water vroeger een grote rol in de volksverhalen en tegenwoordig als landschappelijk element.

Vol vuur vertelt Ferdinand over een geest die – gevangen in een doosje en stevig vastgehouden door de priester – naar de overkant van een wiel geroeid werd. Dat was hard werken voor de veerman want de boot werd steeds zwaarder en kwam daardoor dieper in het water te liggen en ze haalden maar nét de overkant. Zodra de geest uit het doosje werd losgelaten, werd de boot stukken lichter en kon men rustig terugroeien. De geest werd tegengehouden door het water. (*Mooi hè?*)

Het Meertens Instituut (www.meertens.nl) verzamelt allerlei volksverhalen, sages, legendes, sprookjes, moppen etc. Men kan ze op deze website zoeken en eigen verhalen toevoegen.

Vervolgens neemt Ferdinand ons mee langs de dijken van de gemeente Lingewaard, een sprekend en uniek dijklandschap. Te beginnen bij Holthuizen, dan naar Huissen, Angeren, Doornenburg, Gendt om te eindigen bij Haalderen, Bemmelen en Doornik. Overal valt wat te zien, wieden als overblijfselen van dijkdoorbraken, kwelwaterbeheersing, de ooit meanderende waterlopen die in het landschap nog te zien zijn, als je weet waar en hoe je moet kijken. En er is veel te vertellen over de sprookjesachtige taferelen en spookverhalen rond de dijk. (*Prachtig, toch?*)

Ferdinand kijkt ook vooruit naar het omgaan met het erfgoed van de dijken in de toekomst. De zeespiegel gaat stijgen en daarvoor worden diverse scenario's onderzocht waarbij gebruik gemaakt wordt van de wijsheden van het verleden om die herkenbaar door te geven voor een breed gedragen ontwerp.

Het was een prachtige lezing!

Toen en Nu: Dorpsstraat

Maria Janssen-van Gelder

Bijna geen plek in Bommel is zo veranderd als dit gedeelte van de Dorpsstraat, tussen de Klappenburgstraat en de dr. Poellstraat. Achter het grote huis naast de muur van de school, links op de oudste foto, begint de Klappenburgstraat.

De nieuwe situatie kunnen we elke dag bekijken als we dat willen. Voordat dit winkelcentrum hier werd gebouwd, was er op deze plaats een school en daarvoor een kerk en nog verder daarvoor stond er een boerderij, genaamd "De Roskam".

De foto werd gemaakt voor 1940. We zien de eerste katholieke kerk na de Reformatie, nadat de gelovigen een paar jaar een schuur als noodkerk gebruikt hadden. De kerk werd gebouwd in 1802, na aankoop van boerderij "De Roskam". In 1895 werden er links en rechts klaslokalen bijgebouwd. Het kerkje deed ook dienst als school, want er was intussen een nieuwe kerk aan de Loostraat gebouwd.

In 1940 werd het kerkje gesloopt en op die plaats verrezen vier lokalen. In de tweede wereldoorlog liep het gebouw veel schade op, maar de school werd hersteld. Het dak kreeg een andere vorm en wat later werd er nog een kleuterschool aangebouwd.

De Rooms Katholieke Meisjesschool, die eigenlijk Maria Koninginschool heette, deed nog lang dienst voor het lager onderwijs aan Bemmelse meisjes. Later werd het, tot aan de sloop, een gemengde basisschool. In de zomer van 1991 werd het hele complex gesloopt om plaats te maken voor het winkelcentrum.

Boeken

Frans Polman

Gendt tussen Kraaijenbosch en Knienebol

De Historische Kring Gende bestaat 30 jaar, tevens is het 780 jaar geleden dat Gendt stadsrechten verkreeg. Voor de kring was dit aanleiding een nieuw boek uit te geven over het verleden van Gendt, met de nadruk op de laatste twee eeuwen. Voor een deel bevat het (bewerkte en aangevulde) delen van eerder verschenen publicaties en een 13-tal nieuwe publicaties.

Interessante hoofdstukken zijn o.a.:

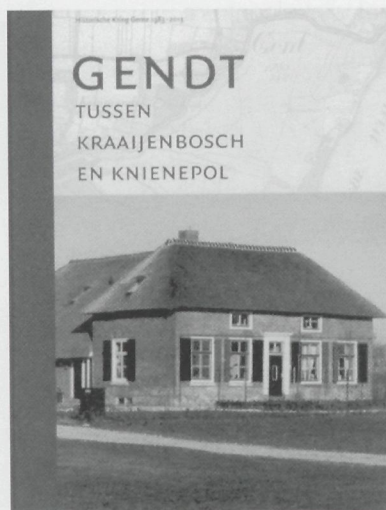
- het ontstaan van Gendt en omgeving, een beschrijving van het ontstaan en de bewoning van dit deel van de Betuwe vanaf de oertijd, afgeleid van de bodemstructuur en bodemvondsten.
- Nederlands oudste bibliotheek.
- Esther Gerritsen een bekend literair schrijfster heeft ook een bijdrage geleverd. Zij beschrijft het landschap van haar jeugd.

Het boek is ook voorzien van een aantal beschrijvende hoofdstukken:

- monumenten van Gendt,
- historische beelden, verwijzend naar sculpturen en andere voorwerpen in de publieke ruimte,
- straatnamen en hun herkomst
- duizend woorden dialect en hun betekenis of gebruik in een zin (heel bruikbaar voor het Meertens Instituut)
- foto's van objecten voeger en nu en familieplaatjes

Heel praktisch en professioneel is het opnemen van een literatuurlijst en register. Kortom een boek van formaat voor hen die geïnteresseerd zijn in deze regio.

Het boek is uitgegeven door de Historische Kring Gende en te koop bij boekhandel Polman, prijs € 22,50.

Historische Kring Bommel

<u>Secretariaat:</u>	vacature	Postbus 219, 6680 AE Bommel secretaris@historischekringbommel.nl
<u>Bankrekening:</u>	Rabobank Bommel 10.57.26.443	
<u>Internetadres:</u>	http://www.historischekringbommel.nl	
<u>Kringlocatie:</u>	De Kinkel – 1 ^e verdieping, van Ambestraat 1, Bommel Openingstijden: dinsdags 10 – 12 en 20 – 22 uur	
<u>Bestuur:</u>		
Voorzitter	G.Th. Bouwman 0481 - 462709	Brouwerslaan 13, 6681 EB Bommel voorzitter@historischekringbommel.nl
Secretaris	vacature	Postbus 219, 6680 AE Bommel secretaris@historischekringbommel.nl
Penningmeester	A.J.G. van Rossum 0481 - 461856	Sandershof 6, 6681 BT Bommel penningmeester@historischekringbommel.nl
Bestuurslid (genealogie)	A.B.P.M. Stuart 055 - 5410637	Bakershoeve 106, 7326 DM Apeldoorn adri@historischekringbommel.nl
Bestuurslid (documentatie)	M.J.P. Janssen-van Gelder 0481 - 464349	Dorpsstraat 8, 6681 BN Bommel
Bestuurslid	vacature	

Redactie:

De redactie werd gevormd door Maria Janssen, Maria Loonen, René Haegens en Adri Stuart. Kopij en andere berichten voor de redactie kunnen worden ingeleverd bij de redactieleden.

Het email adres van Maria Loonen is: maria.loonen@planet.nl van René Haegens is : r.haegens1@chello.nl

Lidmaatschap Historische Kring Bommel:

Deze uitgave wordt gratis verspreid onder de leden van de kring. Aanmelding kan geschieden bij het secretariaat. De contributie bedraagt € 15,00 per jaar; tweede en volgende gezinsleden betalen € 4,50. Cadeaubonnen waarmee u familie, vrienden of bekenden een jaarlidmaatschap kunt schenken, zijn verkrijgbaar bij de secretaris.

